

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA YAPIM EKLERİ I: YAZI DİLİNDE BULUNMAYAN YAPIM EKLERİ*

Ferdi GÜZEL**

Özet

Türkiye Türkçesi ağızları, yazı diline göre çok daha zengin bir yapım eki varlığına sahiptir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki yapım eklerinin sayısı yazı dilindeki yapım eklerinin iki katından fazladır. Ağızlardaki pek çok yapım eki, yazı diline göre daha işlektir ve bu yapım eklerinin yazı dilinde görülmeyen pek çok farklı işlevi vardır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki yapım eklerinden 140 kadarı yazı dilinde bulunmamaktadır. Tarihî lehçelerde mevcut olup da yazı dilinde unutulmuş olan pek çok yapım eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını korumuştur; çağdaş lehçelerde kullanılan ama Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan yapım eklerinin birçoğu da çağdaş lehçelerdekine benzer işlevlerle Türkiye Türkçesi ağızlarında yer almaktadır. Bazı yapım ekleri ise tarihî ve çağdaş lehçelerde bulunmamakta, Türk dili coğrafyasında sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı yapım ekleri ve bu eklerle kurulu birtakım kelimeler tarihî lehçelerde nadir görülen yapım eklerinin varlığını doğrulamakta, Türk dili tarihinin pek çok sorununa ışık tutmakta ve bu sorunların çözümüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Türkiye Türkçesi ağızları, söz yapımı, yapım ekleri.*

The Derivational Suffixes of the Dialects of Turkish I: The Derivational Suffixes Not Existing in Written Language

Abstract

It is pointed out that the dialects of Turkish have more suffixes than the written language. Most of these suffixes are more practical and have many different functions that do not exist in the written language. In the written language aren't approximately

* Bu çalışma, 2015 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili ABD, guzelferdi@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5601-5661>

140 of suffixes in the dialects of Turkish. It is seen that most of the suffixes used in historical dialects but forgotten in written language keep their existence in the dialects of Turkish. It is also seen that most of the suffixes that do not exist in our written language but used in modern dialects are in the dialects of Turkish with similar functions. Some of them are only seen in the dialects of Turkish in Turkey. It is concluded that the words and forms in the dialects of Turkish enlighten many problems in the Turkish Language history and contribute to their solutions.

Key words: *dialects of Turkish in Turkey, word formation, derivational suffixes.*

Giriş

Türkiye Türkçesi Ağızları (TTA), Türk dili tarihindeki pek çok soruna ışık tutacak veriler ile doludur. Tarihî lehçelerdeki pek çok kelimenin ve yapım ekinin TTA'da korunduğu, çağdaş lehçelerde bulunan birçok kelime ve yapım ekinin de TTA'da aynen veya benzer biçimlerle yer aldığı görülmektedir.

Türk dili tarihi ile ilgili pek çok problemin çözümüne katkı sağlayacak bu hazineden yeterince yararlanıldığı söylenemez.

Türkçenin ağızlardaki türetim gücünü, türetim eklerinin zenginliğini göstermek amacıyla 96 kitap, 1 doçentlik tezi, 18 doktora tezi, 178 yüksek lisans tezi, 53 makale ve bildiri tarafımızdan incelenmiş, incelenen ağız sözlüklerinden, Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlamak amacıyla yazılan makale ve bildirilerden, diğer ağız çalışmalarının sözlük ve şekil bilgisi bölümlerinden yaklaşık 40.000 kelime fişlenmiştir. Asıl amaç yazı dilinde bulunmayan türemiş kelimeleri toplamak, yazı dilinde bulunmayan yapım eklerini tespit etmek ve bu eklerin farklı işlevlerini belirlemek olduğu için yazı dilinde bulunup da ağızlarda aynen veya çeşitli ses olayları ile farklı şekillerde yer alan kelimeler incelemenin kapsamı dışında tutulmuştur.

Türemiş olabileceği düşünülen kelimelerin yapısının anlaşılabilmesi için etimolojik kaynaklar incelenmiş, Türkçedeki yabancı unsurlar hakkında yapılan çalışmalara, tarihî ve çağdaş lehçeler ile ilgili sözlüklere başvurulmuştur. Aynı kelimenin çeşitli ses olayları ile ortaya çıkmış şekilleri, asıl şekille birleştirilmiş ve yabancı olduklarına kesin kanaat getirilen kelimeler ile yapısı hakkında herhangi bir hükme varılamayan kelimeler çıkarılmıştır. Geriye kalan yaklaşık 25.000 türemiş kelimeye dayanan söz varlığı esas alınarak Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen yapım ekleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bu çalışmada TTA'daki yapım eki varlığı ve bu eklerin işlevlik derecesi hakkında genel bir bilgi verildikten sonra yazı dilinde bulunmayan 50 yapım eki üzerinde durulacak, bu eklerle türemiş kelimelerden bir kısmına yer verilecektir. Elbette ki burada yer alan unsurlardan bir kısmının yapım eki olup olmadığı tartışılabilir, bazı eklerin ve kelimelerin yapısı hakkında farklı görüşler

ileri sürülebilir. Bu çalışma ile amaçlananlardan biri de TTA'daki yapım eki varlığını tartışmaya açmaktır.

1. TTA'da Yapım Ekleri ve Türemiş Kelime Varlığı

TTA'da 133 isimden isim, 96 fiilden isim, 34 isimden fiil, 61 fiilden fiil yapma eki olmak üzere toplam 324 yapım eki tespit edilmiştir. TTA'da yazı dilindeki kelimelerden farklı kelimeler türetmediği için buraya alınmayan +Ar, +dİz vb. ekler; birleşik bir ek olarak da ele alınabilecek -dİz, -nAz, -III, +CİmAn vb. ekler; farklı kaynaklardan geldiği halde kesin olarak birbirinden ayırt edilemediği için aynı başlıkta ele alınan ekler ile yapım eki olup olmadığı kesin belli olmayan bazı unsurlar¹ da göz önünde bulundurulursa bu sayı çok artacaktır. TTA'nın zengin bir yapım eki varlığına sahip olduğu görülmektedir.²

TTA'da isimden isim yapma ekleri ile türetilmiş 10456, fiilden isim yapma ekleri ile türetilmiş 7640, isimden fiil yapma ekleri ile türetilmiş 4440, fiilden fiil yapma ekleri ile türetilmiş 2417, toplamda yazı dilinde olmayan 24953³ türemiş kelime tespit edilmiştir.⁴ Sadece inceleyebildiğimiz eserlerdeki yazı dilinde bulunmayan türemiş kelimeleri gösteren bu sayı, TTA'nın ne kadar büyük bir hazine olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada yer alan kelimelerin büyük bir kısmı kalıcı kelimelerdir. Kalıcı kelime türetmeyen yapım eklerinin varyantlarını ve farklı işlevlerini göstermek amacıyla fişlenen kelimeler dışında kalıcı olmayan kelimeler değerlendirilmeye tabi tutulmamıştır. +gil, +eli, +o vb. ekler TTA'da yaygın kullanıma sahip eklerdir. Bu tür eklerle ilgili fişlenen malzemeden, farklı şekilleri ve farklı işlevleri göstermeye yetecek kadarı kullanılmış, eklerin işleklik ora-

1 Bu unsurlardan bir kısmı şunlardır: +du: *savdu* “sağ, salim, selamet” (STİA, s. 260); +sat: *gıtsat* “kıtça, az, azıcık” (UİA, s. 379); -çıl: *sıkçıl* “cimri” (DS, s. 3605); -let: *sihlet* “kabalık yer” (HrpA, s. 158), *sıklet* “sıkıntı” (KsYA, s. 1153); ±p: *uslup* “akıllı” (DS, s. 4043), örülüp “omuzdan aşağıya sarkıtılan saç örgüleri” (DS, s. 3353), *töliüp* “kural, düzen, yol, usul” (DS, s. 3980); +irle- (< +arla-): *beşirle-* “başarmak, becermek” (DS, s. 644)...

2 Banguoğlu'nda (2004, s. 158-294) 152, Ergin'de (1990, s. 145-205) 127, Korkmaz'da (2003, s. 31-137) 163 yapım eki yer almaktadır (Korkmaz, fiilden isim yapan ekler bölümünde zarf-fiil eklerine de yer verdiği için yapım eki sayısı diğer çalışmalara göre daha fazla görünmektedir).

3 Temelde ‘sözlük okuma’ gibi büyük bir dikkat ve sabır isteyen bir uğraşa dayanan bu çalışmada okuma, fişleme ve tasnif aşamalarında bazı kelimelerin gözden kaçması ve yanlış değerlendirildiği için çalışmaya dâhil edilmemiş bazı verilerin olması kaçınılmazdır. Bazı kelimeler de yanlış çözümlendiği için olması gereken yerden farklı bir bölümde yer alabilir.

4 Eklerin yazı dilindeki türetim gücü ile karşılaştırmak için bk. (Özel, 1977, s. 21-22; Uzun vd., 1992, s. 117-122). (Özel'in çalışmasında *Türkçe Sözlük*'ün 5. baskısı kullanılmış, yaklaşık 13.500 türemiş kelime tespit edilmiştir; Uzun ve arkadaşlarının çalışmasında *Türkçe Sözlük*'ün 7. baskısı kullanılmış, 14.635 türemiş kelime tespit edilmiştir).

nını gösteren tablolara da fişlenen malzemenin tamamı değil, ilgili ekte kaç kelime örnek verilmişse o sayı yazılmıştır.

TTA'da tespit ettiğimiz yapım ekleri ve bu eklerle türetilen kelimelerin sayısı aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 1: İsimden İsim Yapma Ekleri

<i>Yapım Eki</i>	<i>Türemiş Kelime Sayısı</i>	<i>Yapım Eki</i>	<i>Türemiş Kelime Sayısı</i>	<i>Yapım Eki</i>	<i>Türemiş Kelime Sayısı</i>
+A	219	+dlk / +dUk	17	+mAldAk	5
+Aç	30	+dIm / +dUm	15	+mAn	110
+AdAk	68	+DIr / +DUr	28	+mAr	6
+AdAn	24	+DIrIk / +DUrUk	62	+mAt	7
+AdAnAk	10	+dIrIm/ +dUrUm	9	+mcak	2
+AğI	36	+DIr mA / +DUr- mA	4	+mçıl	1
+Ak	223	+eğın (< +egün)	4	+mIk / +mUk	27
+Al	48	+eli	7	+mIr / +mUr	12
+AlAk	101	+GA	51	+(I)msAk	6
+Am	7	+GAç	19	+msAvI	3
+AmAç	5	+GAN	43	+(I)msI / +(U)msU	6
+AmAk	5	+GI / +GU	52	+(I)msUrAk	4
+AmIk / +AmUk	42	+GIç / +GUç	17	+msUk	4
+AmAn	2	+gIl / +gUl	13	+mtI	3
+An	111	+GIn / +GUn	10	+(I)mtIk / +(U)mtUk	2
+AnAk	20	+gIr	7	+(I)mtIrAk / +(U)mtIrAk	2
+AnI	18	+gil	5	+(u)mtul	2
+AntA	7	+gine	41	+mUş	6
+ApA	11	+I / +U	166	+(I)n / +(Un)	37
+ar	5	+Il / +Ul	117	+(I)ncI / +(U)ncU	4
+At	14	+In / +Un	39	+(I)ntI / +(U)ntU	20
+Ay	7	+Ir / +Ur	93	+o	20
+Az	62	+Iş / +Uş	11	+oş	8
+biç	3	+(I)k / +(U)k	396	+(I)r / +(U)r	25
+CA	372	+kA, +ko	12	+rAk	116
+CAğIz, +CIğAz	28	+ki	9	+sA	17
+CAk	293	+(I)l / +(U)l	46	+sAvI (< +sAğI)	22
+CAIlk	72	+lA	12	+sAk	100
+CAN	47	+lA (< +lA - g)	8	+sAl	11
+cAnA	27	+lAç	19	+sAlIk	21
+CI / +CU	778	+lAğI	61	+sAn, +sAn	9
+CIk / +CUk	509	+lAk	340	+sI / +sU (< +sI- g)	66

+CII / +CUI	96	+lAmA	315	+sIk / +sUk	32
+culaḥ / +culaḥ	5	+lAḥ	75	+sIl / +sUl	7
+cIIAyIn	3	+lAyIn	56	+sIn / +sUn	10
+CIIIk / +CUIUk	38	+lAz	23	+sIrAk	3
+CIn / +CUn	32	+II / +IU	1280	+sIz / +sUz	325
+(I)ç / +(U)ç	71	+IIç / +IUç	6	+(I)ş / +(U)ş	46
+dAç	4	+IIk / +IUk	1757	+şIn	2
+DAk	204	+(I)m / +(U)m	34	+(I)t / +(U)t	38
+DAIIk	3	+mA	31	+tA	14
+dAm	11	+mAç	22	+tI / +tU	120
+dAn	20	+mAk	79	+y	8
+DAş	38	+mAl	3	+(I)z / +(U)z	21
+dlç / +dUç	3	Toplam Türemiş Kelime: 10456			

Tablo 2: Füliden İsim Yapma Ekleri

Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı
-(y)A	88	-cI	6	-mAl	11
-(y)AcAk	147	-cIk / cUk	17	-mAn	84
-AcAn	32	-cIn	6	-mAntA	4
-Aç	102	-DA	4	-mAntI	13
-AğAn	81	-dAç (<-DAçI)	6	-mAr	7
-AğI	21	-DI / -DU	169	-mAz	74
-Ak	550	-dlç / dUç	3	-mIk / -mUk	118
-AkII	6	-DIk / -DUk	30	-mIl	2
-Al	15	-dlrIk / -dUrUk	12	-mIr / -mUr	9
-AlAç	7	-GA	96	-mIş / -mUş	51
-AlAk	39	-GAç	188	-mIt / -mUt	4
-AlgA	42	-GAl	35	-(I)mII / -(U)mIU	18
-Am	24	-GAn	283	-(I)msAk / -(U)msAk	5
-AmA	25	-gAz	12	-(I)msIk / -(U)msUk	5
-AmAç	16	-GI / -GU	324	-(I)msIrAk / -(U)msUrAk	3
-AmAk	24	-GIç / -GUç	125	-msur	1
-AmAn	6	-GII / GUI	13	-(I)n / -(U)n	70
-AmAt	8	-GIn / -GUn	268	-nAl	7
-(y)An	495	-GIntI / -GUntU	9	-(I)nç / -(U)nç	44
-AnA	6	-GIr / -GUr	10	-r; -Ar; -(Ir) / -(Ur)r	160
-AnAk	73	-GIIt / -GIUt	16	-sAk	16
-ArAk	9	-I / -U	217	-sAl	9
-ArcA	25	-(y)IcI / -(y)UcU	114	-sAn	3
-ArgI	5	-Iç / -Uç	42	-sI / -sU	5

-ArI	6	-(I)k / -(U)k	933	-sIk / -sUk	6
-AsI	26	-(I)l / -(U)l	19	-sIl	2
-At	26	-lAmA	2	-sIn	2
-Az	27	-(I)m / -(U)m	283	-(I)ş / -(U)ş	98
-CA	34	-mA	632	-(I)t / -(U)t	54
-cAk	78	-mAçA	88	-tI / -tU	323
-cAmA	7	-mAç	220	-vIk / -vUk, -yIk / -yUk	81
-cAn	20	-mAç	70	-(I)z / -(U)z	28
Toplam Türemiş Kelime: 7640					

Tablo 3: İsimden Fiil Yapma Ekleri

Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı
+A-	143	+DA-	221	+(I)msA- / +(U)msA-	12
+Al-	94	+DIr- / +DUr-	11	+(I)msI- / +(U)msU-	6
+AlA-	5	+GA-	8	+(I)msIrA- / +(U)msUrA-	6
+An-	19	+I- / +U-	122	+(I)r- / +(U)r-	15
+Ar- (< +gAr-; +A-r-)	5	+(I)k- / +(U)k-	48	+(I)rgA-	15
+Ar- (< er-)	63	+kIr- / +kUr-	41	+sA-	24
+Aş-	11	+(I)ksA- / +(U)ksA-	3	+sI- / +sU-	90
+At-	11	+lA-	2619	+sIk- / +sUk-	7
+CA-	10	+lAn-	505	+sIn- / +sUn-	79
+CI- / +CU-	12	+lAş-	165	+sIr- / +sUr-	5
+CIk- / +CUk-	11	+lAt-	44	+sIrA- / +sUrA-	8
+cIn- / +cUn-	2		Toplam Türemiş Kelime: 4440		

Tablo 4: Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı	Yapım Eki	Türemiş Kelime Sayısı
-A-	52	-GAlA-	10	-(I)msI- / -(U)msU-	6
-AkIA-	40	-GI-	10	-(ü)msüre-	1
-Al-	10	-gIIA- / -gUIA-	7	-(I)n- / -(U)n-	350
-AlA-	127	-GIn- / -GUn-	12	-nAş-	24
-An-	10	-GIr- / -GUr-	8	-(I)p-	7
-AnIA-	21	-GIr- / -GUr-	7	-pA-	8
-Ar-	38	-I- / -U-	54	-(I)r- / -(U)r-	55
-ArIA-	14	-(I)k- / -(U)k-	110	-(I)rgA-	8

-Aş-	6	-(I)ksA- / -(U)ksA-	7	-sA-	4
-AtIA-	7	-(I)ktIr- / -(U)ktUr-	8	-sI- / -sU-	11
-cA-	12	-(I)l- / -(U)l-	144	-sIk- / -sUk-	5
-CAIA-	16	-IA-15 -sIn- / -sUn-			19
-CI- / -CU-	19	-IA-	20	-sIt- / -sUt-	5
-CIk- / -CUk-	8	-IAş-	13	-(I)ş- / -(U)ş-	223
-CIn- / -CUn-	6	-mAlA-	16	-(I)şIA- / -(U)şIA-	13
-ç-	2	-mAn-	8	-şIr- / -şUr-	14
-DA-	12	-mArIA-	2	-(I)şIr- / -(U)şUr-	51
-DAIA-	9	-mAş-	18	-(I)t- / -(U)t-	340
-DAR-	14	-mAzIAN-	2	-y- (< -d-)	6
-DIR- / -DUR-	332	-(I)msA- / -(U) msA-	12	-(I)z- / -(U)z-	9
-GA-	20	Toplam Türemiş Kelime: 2417			

2. Yazı Dilinde Bulunmayan Yapım Ekleri

TTA'da, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan yaklaşık 140 ek tespit edilmiştir:

İsimden isim yapma ekleri: +AmAç, +AmAk, +ApA, +AdAn, +An, +AnAk, +AñI, +biç, +CAIık, +CAn, +cılağ / +culağ, +CIİk / +CUIUk, +dAç, +dAn, +dIk / +dUk, +dIm / +dUm, +DIr / +Dur, +dIrIm / +dUrUm, +DIrma / +DURmA, +eğın (< +egün), +eli, +GAç, +GAn, +GI / +GU, +GIç / +GUç, +GIn / +GUn, +gine, +gIr, +gIl / +gUl, +I / +U, +Iş / +Uş, +kA / +ko, +IA, +IAç, +IAğI, +IAñ, +IIç / +IUç, +mA, +mAk, +mAl, +mAIdAk, +mAt, +mIr / +mUr, +(I)m / +(U)m, +mcak, +mçıl, +mIk / +mUk, +(I)msAk, +msAvI, +msUk, +(I)msIrAk, +mtI, +(I)mtIk / +(U)mtUk, +(u)mtul, +mUş, +(I)ntI / +(U)ntU, +o, +oş, +(I)r / +(U)r, +sA, +sAvI, +sAllk, +sAn, +sIn / +sUn, +sIrAk, +tA, +y...

Fiilden isim yapma ekleri: -AğI, -AlAç, -AmAt, -AnA, -ArAk, -ArgI, -At, -cAn, -cI, -cIn, -DA, -dAç, -dIç, -dIrIk / -dUrUk, -GIntI / -GUntU, -GIr / -GUr, -IAmA, -mIl, -(I)msAk / -(U)msAk, -msIk / -msUk, -msur, -(I)msIrAk / -(U)msUrAk-, -mAntA, -mAntI, -mIt / -mUt, -nAl, -sAn, -sIn, -vIk / -vUk, -yIk / -yUk...

İsimden fiil yapma ekleri: +AIA-, +CA-, +CI- / +CU-, +CIk- / +CUk-, +cIn- / +cUn-, +DIr- / +DUR-, +GA-, +(I)ksA- / +(U)ksA-, +(I)msIrA- / +(U)msUrA-, +sIr / +sUr, +sIrA- / +sUrA-...

Fiilden fiil yapma ekleri: -AnIA-, -AtIA-, -cA-, -CAIA-, -CI- / -CU-, -DA-, -DAIA-, -GA-, -GAIA-, -GI- / -GU-, -gIIA- / -gUIA-, -GIn- / -GUn-, -GIr- / -GUr-, -GIIt- / -GIUt-, -IA-, -IAN-, -IAş-, -mAn-, -mArIA-, -(ü)

msüre-, -nAş-, -pA-, -(I)rgA-, -sI- / -sU-, -sIk- / -sUk-, -sIn- / -sUn-, -sIt- / -sUt-, -(I)şlA- / -(U)şlA...

Yazı dilinde görülmeyen bu eklerin bazıları tarihî ve çağdaş lehçelerde de bulunmakta bazıları ise sadece TTA'da yer almaktadır. Hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde yer alan eklere, tekrara düşmemek için ilgili başlıklardan sadece birinde yer verilecektir.

2.1. Tarihî Lehçelerde Görülen Yapım Ekleri

Tarihî lehçelerde çeşitli kelimeler türetmiş olan bazı yapım ekleri yazı dilinde unutulmuş olmasına rağmen TTA'da varlıklarını korumaktadır. Tarihî lehçelerde bir iki örnekte görülen bazı yapım eklerinin TTA'da korunmuş olması, Türk dili araştırmaları için büyük bir kazançtır. TTA'daki bu ekler ile kurulu kelimeler, Türk dili tarihindeki bazı sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Bu eklerden bir kısmı şunlardır:

2.1.1. +AñI: ET'de bir iki kelimedede +AñU bk. (Erdal, 1991, s. 163) biçiminde görülen bu ek, TTA'da yer adları, alet adları ve nitelik bildiren sıfatlar türetmektedir:

dişengi/ dişenği “ipe ilmik atılarak hayvanın ağzına yapılan gem” (DS, s. 1524).

düzeñi “iki tepe arasındaki düz yerler, vadi” (DS, s. 1643). krş. TTA *düzen* aa. (DS, s. 1643).

eteni “şişmanca, etine dolgun” (DS, s. 1798), *eteñi* “toplu, kilolu” (MAS, s. 145).

ğırañı “kırağı” (GpKA, s. 374).

gözeni “başkasının ilgisini çeken, gösterişli kimse” (DS, s. 2179). krş. TTA *gözen/ gözem* aa. (DS, s. 2179).

içeñü “içli, duygulu, alıngan” (DS, s. 2503).

kılanı “tüyü bozulmuş, kılı çoğalmış tiftik keçi” (DS, s. 4552). krş. TTA *kılan* aa. (DS, s. 4552).

peseñü “sis” (DS, s. 3502). krş. TTA *pösen/ püsen* aa. (DS, s. 3502).

2.1.2. +egün: OT'de sadece *kökegün* “gök sinek” (DLTD, s. 357) kelimesinde görülmektedir. TTA'da birkaç kelimedede daha bu ekin olduğunu düşünüyoruz. Ek benzerlik, yakınlık anlamı taşımaktadır:

êtevinli “şişmanca, etine dolgun” (DS, s. 1798). krş. TTA *eteni/ eteñi* aa. (DS, s. 4141, MAS, s. 145).

göveğün “sığırlara dadanan zar kanatlı bir çeşit sinek” (DS, s. 2167). OT *kökegün* “gök sinek” (DLTD, s. 357).

gürevin “kuvvetli, dinç” (DS, s. 2235). krş. TTA *güre/ güreli* aa. (DS, s. 2235); ET *kür* “müthiş, sarsılmaz” (ETY, s. 817), OT *kür* “yiğit, sarsılmaz, yürekli” (DLTD, s. 399).

yalavun “yüksek alev” (DS, s. 4141). krş. TTA *yalan/ yalankı/ yalanu* “alev” (DS, s. 4141); < *yal “alev” +agun?

2.1.3. +GAn: ET’de çoğunlukla bitki ve hayvan adları türeten bu ek, “benzerlik, küçültme, yoğunlaştırma” ifade eder (Atalay, 1941, s. 127, 133; Bilgen, 1989, s. 17; Erdal, 1991, s. 87; Biray, 1999, s. 63; Kaçalın, 2006, s. 123):

arpagan “yabani arpa” (DS, s. 330), OT *arpağan* “arpaya benzeyen bir bitki” (DLTD, s. 36).

çıtırgan “sakızlık ağacına benzer küçük çalı” (MKS, s. 49).

gözgen “kapaksız, küçük dolap” (DS, s. 2181).

güngen “saat, takvim” (DS, s. 2229).

kurugan “ekin içlerinde biten, yemeği yapılan bir bitki” (DS, s. 3011).

özgen “kuzukulağı otunun filizleri” (DS, s. 3372).

pisigen “kedi” (DS, s. 3461).

südgen “kesildiğinde ortasından süt gibi bir sıvı akan; ilaç ve yakacak olarak kullanılan bir bitki, sütleğen” (VGHA, s. 900).

tabışgan / tabışkan “evi beklediği sanılan, fakat görünmeyen, bazı duvardan sesi işitilen hayvan” (DRTA, s. 359). krş. TTA *davış/ davuş/ tavuş* “ses, hafif gürültü, hışırtı, tıkırtı” (DS, s. 1379, 3846); ET *tavış* “gürültü, şamata” (EUTS, s. 150); Tel. *tabış* “ses, haber” (TAS, s. 106).

vıçırgan “bataklık” (DS, s. 4098).

yemişgen “dağda yetişen bir tür meyve” (TİYA, s. 457).

yengen “elbisenin kolu” (SMYA, s. 431).

yeşilgan “yeşil renkli, kertenkeleye benzer bir hayvan” (DS, s. 4255). krş. TTT *yaşılğan* “yemyeşil” (YTS, s. 238).

2.1.4. +gII / +gUl: Geometrik şekiller gösteren kelimeler ile renk tonlarını gösteren sıfatlar türetir (Ergin, 1990, s. 168; Banguoğlu, 1988, s. 24; Atalay, 1941, s. 135; Räsänen, 1957, s. 98, 103⁵; Clauson, 2007, s. 190; Erdal, 1991, s. 98):

5 Räsänen, renk tonlarını gösteren ek ile geometrik şekiller türeten eki farklı başlıklar altında incelemiştir.

dırgıl “alacalı, çeşitli renkli” (DS, s. 1469). krş. TTA *tarsı* “duman rengi” (DS, s. 3835); OT *targıl* “alaca” (DLTD, s. 577), *taz* “alacalı” (DLTD, s. 591), < *tar “multicolored, varicolored” +gıl (Tekin, 2003b, s. 16).

dörtgül “dört köşe, dört kenarlı” (DS, s. 1588).

içkilli “duygusal, içli” (MAS, s. 237).

kırgıl “kır saçlı insan ya da kır tüylü hayvan” (DS, s. 2818), *kırkıl* “aklı karalı, kır renkte olan” (DS, s. 2829). OT *kırgıl* “kırçıl” (DLTD, s. 318), TTT *kırgıl/ kırkıl* “saçına, sakalına ak düşmüş, kıranta” (YTS, s. 137).

kızgıl “kırmızımtırak renk” (DS, s. 2862).

kurgul “ince, narin” (DS, s. 3007). krş. TTA *kırkıl* “cılız kalmış tay” (DS, s. 2829); OT *kur* “kuru” (DLTD, s. 379).

üçgül “üç köşeli yer; üçgen” (DS, s. 4056). ET *üçkil* “üçgen” (ETG, s. 305); Krgz. *üçkül* “üçgen” (KrgzS, s. 793).

2.1.5. +IA: Genellikle zarflara -özellikle zaman zarflarına- gelen bu ek, pekiştirme işlevi taşır (Gabain, 1998, s. 47; Erdal, 1991, s. 403; Taş, 2009, s. 43; Gülsevin, 1997, s. 117; TS-VII, s. 171):

aşamıla “akşamleyin” (ÇADK, s. 159).

çıkla “sadece, yalnız; tamamen; tıpkı, aynı” (DS, s. 1168-1169). ET *çak* “doğru olarak, tamamıyla, tam” (ETG, s. 271, EUTS, s. 39), OT *çak* “bir şeyin özünü, aynıını gösteren kelime; tam, işte, aynı” (DLTD, s. 131), TTT *çak/ çık* “tam, tamam; sırf, salt, sade, yalnız, safi, halis” (YTS, s. 49).

çokçala/ çokcalası “çok kez” (DS, s. 1257).

dünle/ dünne “sabah erken, gün ağarmadan” (DS, s. 1631). ET *tünle* “geceleyin” (ETG, s. 303).

gabala “fazla” (DS, s. 1882). OT *kapa* “kaba ve iri olan nesne” (DLTD, s. 263), TTT *kaba* “büyük, iri, kocaman” (YTS, s. 121); TTA *ğaba* “çok büyük” (EİA, s. 115).

gatla/ katlam “kez” (DS, s. 4537). ET *kat* “defa, kat” (ETG, s. 278), OT *katla* “defa, kere” (KTS, s. 132), TTT *katla* “kat, defa, kere” (YTS, s. 130).

peşinne “peşin olarak” (BYA, s. 212).

sabala “sabahleyin” (DS, s. 4659), *sabāla/ sabāna/ sabālana* “sabah vakti, sabah erkenden” (MAS, s. 310).

sıcāla “sıcakta, sıcakın çok olduğu vakit” (MAS, s. 321).

yenile/ yeñile “şimdi, pek az önce” (DS, s. 4246). OT *yañıla* “tekrar, yeniden, ikinci defa” (DLTD, s. 742), TTT *yeñile* “yeni, henüz, yeniden, pek yeni” (YTS, s. 242).

yetikle “yetecek kadar” (DS, s. 4257).

2.1.6. +IAĞI: +IA- eki ile -gI ekinden oluşan birleşik bir ektir. Daha çok alet, organ ve yer adları yapar. Kökteki ismin çok bulunduğu yeri belirtir (Atalay, 1941, s. 188; Aksoy, 1945, s. 246; Kaçalın ve Bilgin, 1997, s. 71-76; Tietze, 2002, s. 230; TS-VII, s. 175). Bazı kelimelerde ekin ikinci ünlüsü, ilk hecedeki geniş ünlünün etkisi ile genişlemiştir:

ayazlağı “rüzgârı kesen, soğuktan koruyan ağaç ya da eğreti çardak” (DS, s. 409).

bağlağı “duvarların arasına yatay olarak konulan ağaç” (DS, s. 482).

boğazlağı/ boğazlağa “huni” (DS, s. 728, 4462).

boklağı “hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap” (DS, s. 732).

boklağı “hela” (DS, s. 732).

buçukla/ buçuklağa/ buçuklağı “yarım kilelik ölçü” (DS, s. 777).

çamurla/ çamurlağı “okun dingil hizasında durması için altına konulan destek” (DS, s. 1066).

demirlâ “sabanda, saban demirinin takıldığı yer” (DS, s. 1418).

domuzla/ donuzlağı “su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer” (DS, s. 1557).

duzlağı “hayvanlara tuz verilen yer” (DS, s. 1615).

götlege “ot arabasının orta kısmına vurulan ağaç” (DS, s. 2165).

kamuşlağı “kamışlık” (DS, s. 2616).

kaşıkla/ kaşıklağı “kaşık konulan sepet, kaşıklık” (DS, s. 2679).

kumlağı “çeşme yollarında birkaç yerde kum toplanması için yapılan engel” (DS, s. 3000).

namazlağı/ namazlavi/ namazlaa “üstünde namaz kılınan kilim, post vb. şeylerden yapılmış seccade” (DS, s. 3236).

pamukla “ladın” (DS, s. 3389).

sokuğlâ/ soğuklağı “semizotu” (MAS, s. 329).

tümürlevü “yirmi kiloluk tahıl ölçeği” (DS, s. 4011).

yarımlağı “on beş kilo buğday alan ve şinik de denilen bir ölçek” (DS, s. 4185).

2.1.7. +IAn: Tarihi lehçelerde birkaç kelimedede tespit edilmiştir (Brockelmann, 1954, s. 118; Atalay, 1941, s. 190). OT’de *taylay* “ince, güzel, uzun boylu” (DLTD, s. 590) kelimesinde görülen bu ek, Clauson’a (1972) göre Türkçede bilinen bir ek değildir (s. 568-569). TTA’da yer, hayvan ve bitki adları ile küçültme, yakınlık, benzerlik ifade eden sıfatlar türeten işlek bir ektir. Eldeki örnekler farklı kaynaklardan gelen birden çok +IAn ekinin olduğunu göstermektedir:

aklan “beyazca, beyaza yakın; tombul, beyaz” (DS, s. 157).

arklan “ufak ve düzensiz su yolu” (DS, s. 327).

bozlay “bozumsu renkte; kireçli toprak” (DS, s. 752).

çaylan “akarsuların geçit verdiği yer; çakıllı kumlu yer” (DS, s. 1098). OT çaylan “kumlu toprak” (LÇ, s. 150).

dızlay “ağaçsız, çıplak dağ” (DS, s. 1477). TTA *daz* “otsuz, çıplak arazi, tepe” (DS, s. 1390); OT *taz* “kel, bitkisiz, çorak” (DLTD, s. 591).

diplen “kısa boylu, şişman” (DS, s. 1511). krş. TTA *diplek* aa. (DS, s. 1511).

dişlen/ dişley/ dişlân/ dişlank “dişleri dışarı doğru çıkık olan kimse” (DS, s. 1525).

düzlen “düz, ova; yüksekteki düzlük arazi” (ADÜM-I, s. 167, DGBA, s. 468); YUyg. *tüzley* “vadi, dere, ova” (YUTS, s. 432).

göklen “yeşillik, çimenlik” (DS, s. 2138).

kızlan “killi, çorap toprak; kırmızı topraklı yer; çoğunlukla krom madeni çıkarılan toprak” (DS, s. 2868).

küflen “hayvanların toz ve güneş banyosu yaptığı yer” (OGE, s. 424).

küklen “ilkbahar” (DS, s. 3026). TTA *köklem* aa. (DS, s. 2952); Krgz. *kök-töm* aa. (KrgzS, s. 499).

özlen “ağaç kökü” (DS, s. 3372), *özlem* “kimi bitkilerin tohum için uzayan göbek bölümleri” (DS, s. 4631), *özlenk* “kemik ya da ağacın özü” (DS, s. 3372).

özlen “su kaynağı; küçük dere” (DS, s. 3372). TTA *öz* “su arkı; dere, çay, ırmak; pınar, derelerin çıktığı yer” (DS, s. 3367); ET *öz* “vadi” (OTG, s. 251), *özek* “küçük dere” (EUTS, s. 103).

sazlay “kahverengimsi renkli keçi” (MAS, s. 317).

söpley “oval, yuvarlak” (MAS, s. 333), *söplem* “yuvarlak, oval biçiminde” (DS, s. 3680), *söblen* “yumurta biçimi, oval” (DS, s. 3671). TTA *söbe/ söbü* “yumurta biçimi, oval” (DS, s. 3671); OT *subı* “uzun ve sivri nesne” (DLTD, s. 536), TTT *söbü/ söbe* “beyzi, yumurta biçiminde” (YTS, s. 191).

sulan “bataklık, sazlık, sulu yer” (DS, s. 3691), *sulam/ sulamnık* aa. (DRTA, s. 345).

2.1.8. +mAk: ET ve OT’de daha çok giysi adları türeten bu ek (Bilgen, 1989, s. 29; Erdal, 1991, s. 110; Tekin, 2003a, s. 84; Kaçalın, 2006, s. 141-143) TTA’da küçültme, yakınlık işlevi taşımaktadır. Çeşitli somut adlar ve yakınlık, benzerlik gösteren sıfatlar türetmiştir:

acımak “tarlalarda biten acı, sütlü bir ot” (DS, s. 4405). krş. TTA *acımık* “sütleğen” (DS, s. 50).

*başmak*⁶ “ayakkabı, takunya, terlik” (DS, s. 564).

buzmak “koyu mavi” (DS, s. 811).

elcimek “insana alışkın hayvan” (DS, s. 1705), *elcimeg* aa. (AAS, s. 155). krş. TTA *elci/ elcimen* aa. (DS, s. 1705).

garmak “kara dut” (DS, s. 4507).

gözmek “çeşme; küçük delik” (DS, s. 2183).

ilikmek “kolay çözülebilen bir çeşit düğüm” (DS, s. 2524).

kartmak “yetişkin, olgun” (DS, s. 2670).

kaşmak “ocağın kemeri” (DS, s. 2680). TTA *kaş* aa. (DS, s. 2680).

kırtmak “iyice kızarmış ekmeklerin üzerinden kopan sert ve ince kabuklar; kıkırdak, yumuşak kemiksi madde” (DS, s. 2848).

kismek “küçük fiç” (DS, s. 2884). ET *kiz* “kap” (ETG, s. 281), OT *kiz* “kutu, sandık, kap, heybe gibi şeyler” (DLTD, s. 336).

kökmek “kurumuş ya da yıkılmış ağaçların yerde kalan kökü” (DS, s. 2953).

oymak “arazinin alçak, çukur yeri” (DS, s. 3302). ET *oy* “çukur, delik” (EUTS, s. 97).

özmek “tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak; bataklık, sazlık yer; kuytu” (DS, s. 3372), özbek “dere, çay, ırmak” (DS, s. 3368). TTA *öz* “dere, çay, ırmak; tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak” (DS, s. 3368); ET *öz* “vadi” (OTG, s. 251).

portmak “deve yavrusu” (DS, s. 3470). krş. TTA *portlak* aa. (DS, s. 3470); ET *botu* “deve yavrusu” (ETG, s. 269).

pusmak “bulutlu, puslu, yağışlı hava” (DS, s. 3489).

6 Etimolojisi karışıktır. Kelimeyi *baş* köküne bağlayanların yanı sıra kelimenin *baş-/ başa-* “kertik yapmak” fiilinden türediğini iddia edenler de olmuştur. Ramstedt kelimenin Korece *palmak* “bir tür deri ayakkabı” kelimesinden geldiğini öne sürmüştür (Clouston, 1972, s. 382; Erdal, 1991, s. 110; Tietze, 2002, s. 292; Eren, 1999, s. 43; Gülensoy, 2007, s. 120; Kaçalın, 2006, s. 141; Özkan, 2004, s. 2278).

sazmak “bataklık, sazlık” (DS, s. 3562).

sekmek “alçak ayaklı, arkalıksız iskemle” (DS, s. 3569). krş. TTA *seki/sekmen* aa. (DS, s. 3569); < seki+mek.

tüymek “saç, tel, kıl vb. şeylerin tutamı” (DS, s. 4018).

2.1.9. +(i)mtık / +(u)mtuk: +(I)mtl ekinin genişlemiş şeklidir. TTT’de birkaç kelimedede görülen ek, bugün Kuzey grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde de yaşamaktadır (Banguoğlu, 2004, s. 179; Banguoğlu, 1988, s. 17; Deny, 1941, s. 313; Biray, 1999, s. 54; Güner Dilek, 2007, s. 1021; Kasa-poğlu Çengel, 2005, s. 118; TS-VII, s. 33):

bozumtuk “boza çalar renk” (DS, s. 753).

karamtik kızıl “siyahla kırmızı arası bir renk” (DS, s. 2651).

2.1.10. -dAç (< -DAÇI) : ET’de -An ve -AcAk sıfat-fiil ekleri ile aynı işlevde kullanılan ve işi yapanı bildiren -DAÇI ekinden gelişmiştir. -DAÇI, ET’de işlek olmasına rağmen zamanla unutulmuş, yerini başka ekler almıştır (Gabain, 1988, s. 55; Räsänen, 1957, s. 120; Mansuroğlu, 1956, s. 105; Eraslan, 1980, s. 37, 62; TS-VII, s. 73; Gülsevin, 1997, s. 124). Ek, Türkmen Türkçesinde birkaç kalıcı isim türetmiştir: *girdeçi* “kazanç”, *çıkdaçı* “masraf” (Biray, 1999, s. 192). Mişer Tatar Türkçesinde *bul-* (*ol-*) fiiline eklenerek sıfat-fiil işlevi ile kullanılmaktadır (Alkaya, 2014b, s. 39):

andaç/ andaş “hatıra, hediye, armağan” (DS, s. 256), *andaç* “sülale ve nesli devam ettiren evlat” (OAAD, s. 247), *andaç* “ölen kimsenin arkada kalan tek evladı; ölmüş aile büyüklerinin hatırası sayılan insan veya eşya; evlat, nesil, döl; isim, ün, şöhret” (DS, s. 256).

doğdaç/ doğdaş “yeni doğmuş bebek” (DS, s. 1536, 4486). TTT *doğdacı* “doğacak olan” (YTS, s. 71).

geldeç “gelecek zaman” (DS, s. 1973). TTT *geldeç* “gelecek” (YTS, s. 90).

oldacı/ oldaç “şişman, büyümeye, gelişmeye elverişli olan” (DS, s. 3277), *oldeş* “gelişmiş, iri yarı” (AAS, s. 258).

ondaç “gürbüz, gelişmiş” (DS, s. 3283).

2.1.11. -mAntI: Osmanlı Türkçesinde sadece *soymantı* (~ *soymandı*) kelimesinde görülür (Atalay, 1941, s. 206; Gülsevin, 1993, s. 94). Ekin -mA eki ile +(I)ntI veya -mAn ile +tI eklerinin birleşmesinden oluştuğu düşünülebilir. TTA’da, çoğunlukla aşağılama anlamı taşıyan adlar ve sıfatlar ile parça, artık anlamı taşıyan adlar türetmiştir. Kök ünlüsü dar olan iki kelimedede ekin ilk ünlüsü daralmıştır:

dirmuntı “ürün toplandıktan sonra geriye kalan ve tırmıkla toplanan döküntüler” (DS, s. 1471).

kesmenti “kesilmiş odun parçası, iri sopa” (DS, s. 2767).

örtmanti “küçük, ekleme, uydurma ev” (MAS, s. 298).

soymanti “sopa” (DS, s. 3670), *soymanti* “soyulmuş saz yaprağı; kübür, artık” (BYA, s. 223), *soymaltı* “soyulmuş meşe kütüğü” (DS, s. 3670). TTT *soymanti* “sopa, değnek, asa” (YTS, s. 191), *soymanti* “hıyar gibi soyulup yenilen şeyler; hıyar ve meyve gibi şeylerin kabukları” (Gülsevin, 1993, s. 94).

türmüntü “beceriksiz, aptal” (DS, s. 4014).

yaymanti “dağınık öteberi” (DS, s. 4213).

veymenti “hayvan yiyeceği” (MAS, s. 392).

yozmanti “terbiyesiz” (DS, s. 4304). TTA *yoz-* “huyu bozulmak, sevimsizleşmek” (DS, s. 4304).

2.1.12. -Gır- / -GUR-: ET’den beri kullanılan ettirgenlik eklerinden biridir. Batı Türkçesinde donmuş birkaç örnekte 18. yüzyıla kadar varlığını korumuş, daha sonra yerini başka eklere bırakmıştır. Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçelerinde ise az işlek olup varlığını sürdürmektedir (Gabain, 1988, s. 59; Erdal, 1991, s. 748; Räsänen, 1957, s. 157; Gülsevin 1997, s. 140; Hacıeminoğlu, 1992, s. 109; Güngördü, 1998, s. 215; Öztürk, 1997, s. 91):

dalgır- “kaynamak; şen şakrak olmak” (DS, s. 1344). TTA *dal-* “kaynama-ya başlamak” (DS, s. 1344).

ergür- “ulaştırmak” (DS, s. 1769).

eşgirt-/eşgir- “koşmak, seğirtmek” (DS, s. 1792). TTA *eş-* “hareket etmek, yola çıkmak” (DS, s. 1795); ET *eş-* “at eşkin gitmek, atı eşkin sürmek” (OTG, s. 243).

turgur- “bir işi başkasının yardımıyla yapmak” (DS, s. 3994).

ürgür- “hamur mayalamak” (DS, s. 4069). krş. TTA *ürgüt* “hamur mayası” (DS, s. 4072), *ördürme* “maya çoğaltma” (DS, s. 4625).

2.1.13. -sık- / -suk-: ET’de edilgen çatı kuran ve nadir kullanılan ek, Batı Türkçesinde unutulmuştur. Pekiştirme anlamı taşır (Deny, 1941, s. 490; Gabain, 1988, s. 60; Çağatay, 1967, s. 45; Bilgen, 1989, s. 133; Tekin, 1992, s. 87; Eraslan, 1996, s. 57):

bösuk- “boğulmak” (DS, s. 742).

çavzık- “güçlüğü yenmek için oraya buraya koşturmak, bocaladığını gösteren davranışta bulunmak” (DS, s. 4476), *cavzık-* “iş uzatmak, yarıda bırakmak, usanarak işten kaçmaya çalışmak” (DS, s. 867). TTA *çav-* “amaçtan şaşmak, yol değiştirmek; ivmek, çabalamak; dolaşmak, gezmek” (DS, s. 1095); TTT *çav-* “ileri fırlamak, istikametini değiştirmek, sapmak” (YTS, s. 52).

yavsuk- “ezilip büzülerek, yalvarıcı bir tavırla durumunu anlatmak” (DS, s. 4205). krş. TTA *yavuncu-/yavinca-/yavıncık-/yavınc ol-* aa. (DS, s. 4205), *yavınsı-* “yakınarak yalvarmak” (DS, s. 4816); krş. Krgz. *cagın-* “yaltaklanmak, hoş gitmeye çalışmak, yaranmak” (KrgzS, s. 162).

yığsık- “irkilmek, duraklamak; sürünün türkmek ya da çullanmak neticesi üst üste binmesi” (DS, s. 4263; KABK, s. 706; BKHK, s. 103); OT *yığ-* “birşeye engel olmak, alıkoymak”, *yığıl-* “çekinmek, kaçınmak” (DLTD, s. 779, 780).

yorsuk- “biraz yorulmak” (MAS, s. 396).

2.2. Çağdaş Lehçelerde Görülen Yapım Ekleri

Yazı dilinde görülmeyen bazı ekler çağdaş lehçelerde benzer işlevlerle yer almaktadır. TTA’daki bazı eklerin Hakas, Altay Türkçeleri gibi uzak lehçelerde de görülmesi dikkat çekicidir.

2.2.1.. +CAn: Kuvvetli bir eğilimi, bir özelliği veya kabiliyeti ifade eden sıfatlar türeten bu ek, çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda mevcuttur: *işçen* “çalışkan, gayretli”, *izçen* “iz süren”, *oyçan* “düşünceli”, *sözçen* “geveze”, *boyçan* “uzun boylu”, *öyçan* “evine bağlı, evini seven”, *akuvçan* “akışkan, akıcı”, *hövesceç* “hevesli”, *ārcaç* “namuslu” (Räsänen, 1957, s. 93; Clauson, 2007, s. 194; Çeneli, 1997, s. 1; Biray, 1999, s. 79; Koraş, 1998, s. 50; Kasa-poğlu Çengel, 2005, s. 108; Alkaya, 2008, s. 212):

alavçan “sert mizaçlı” (DS, s. 202).

darıcan “serçeden biraz büyük, boz renkli, boynu kırmızılı, kışın gitmeyen yerli kuş” (DS, s. 1371), *darcan/ daracan/ darıcan/ darılcan* “serçe” (DS, s. 1369).

dilcan “geveze” (DS, s. 1492).

gılcan “ince yapılı” (DS, s. 2039).

gökçen “güzel insan” (DS, s. 2136).

kekecen “kekeme, peltek” (DS, s. 2722).

kekilcen “tekesakalı da denilen, çiğ yenen bir kır bitkisi” (DS, s. 2722).

kılçan “seyrek saçlı” (DS, s. 2794).

kılçan “tavuklara dadanan bir hayvan, gelincik” (DS, s. 2794).

kumcan “kumda yaşayan küçük kayabalığı” (DS, s. 2999).

sütlücen “bir çeşit ilkbahar bitkisi” (DS, s. 3727).

tekerçen “yenilebilir bir çeşit yabancı ot” (DS, s. 3863).

yircen “tehlike anında pis koku yayarak kendini koruyan bir hayvan” (EYDS, s. 252). krş. TTA *yerceğöğce* “kokarca” (DS, s. 4249), *yiğir yiğir* “pis pis (koku için)” (DS, s. 4277). TTA *yiğ-* “çürümüş nesne kötü kokmak” (DS, s. 4822); OT *yıd* “koku”, *yıdı-* “kötü, fena kokmak, bozulmak” (DLTD, s. 779). < yiğir+cen.

2.2.2. +dAç: Hakas Türkçesindeki +dAş eki ile benzer işleve sahiptir. Alet, nesne adları türetir: Hak. *emdeş* “omuza asılan ve içine şerbetçi otu konulan torba”, *pilektes* “bilezik”, *purundos* “atların burunlarına takılan torba”, *kiptes* “kalpak, şapka” (Kara, 2005, s. 67-68):⁷

çığdaç “süt kazanlarının üzerini kapatmak için kamıştan yapılan örtü” (DS, s. 1152). TTA *çığ aa.* (DS, s. 1152).

eldec “mısır, buğday gibi tahılları dövmekte kullanılan taş ya da ağaçtan yapılmış dibek tokmağı” (DS, s. 1707).

yağdaç “lamba” (DS, s. 4118).

2.2.3. +Dİr / +Dur: Yazı dilinde bulunmayan bu ek (Atalay, 1941, s. 87, 90), Hakas Türkçesindeki +dİr eki ile benzerlik taşımaktadır: Hak. *piltir* “beyaz yan böğürlü, belli (< pil ‘bel’)”, *xondır* “hayvanların kaybolmaması için takılan çan (< hon ‘yansıma’)” (Kara, 2005, s. 77-78). Genellikle yansıma kökleri üzerine gelen ekin yapısı açık değildir. Ekin çoğunlukla sıfat türettiği görülmektedir:

beldir “patlak gözlü” (DS, s. 608), *beldir beldir* “manasız, aptal aptal bakmayı anlatmak için; canlı ve dikkatli bakışı anlatmak için” (DS, s. 608).

çındır “sinir; sinirli ve köpüklü et” (SMA, s. 281; DS, s. 1179). krş. TTA *çıyındırık/ cındırık/ çığındırık* “sinirli, yağsız et” (DS, s. 945).

çildir “teninin rengi çil rengine olan kimse” (DS, s. 1214).

çondur “cılız” (DS, s. 1268). krş. TTA *çandır* “cılız; ince, uzun bacaklı insan” (DS, s. 1068), *çonez/ çonaz* “cılız, sıksa çocuk; büyümemiş, kurumuş ağaç” (KA, s. 206).

çönetir “sakat” (DS, s. 1228). krş. TTA *çona* “parmakları açılmayan kimse” (DS, s. 1268).

deliştir “oturduğu kalktığı yeri bilmeyen” (BnĀA 165).

diştir “ön dişleri dışarıya doğru fırlak olan kimse” (DS, s. 1525).

hoydur “başıboş, serseri” (DS, s. 2422).

7 Kara, bu kelimelerdeki eki ortaklık ve beraberlik bildiren +dAş eki ile aynı kabul etmiş ve ekin nesne isimleri yapma işlevi de taşıdığını iddia etmiştir.

iğdir “hastalıklı, cılız, çok zayıf” (DS, s. 2509). TTA *iğ* “hastalık, dert” (DS, s. 2508); ET *ig* “hastalık” (ETG, s. 274).

mandır mandır “şaşkın şaşkın” (DS, s. 3120).

2.2.4. +gIr: Tarihî ve çağdaş lehçelerin bir kısmında nadir görülen bu ek, “sahip olma, gibilik, benzerlik” ifade eden sıfatlar türetmiştir: Özb. *tengqur* “yaşıt, akran”, *Alt.* bozıtkır “sert adımlı at”, *oygor* “bilge, akıllı”, üngür “sedalı, tonlu”, Tuv. *dılgır* “konuşkan, dilbaz”, *sütükür* “sütü bol”, *işkir* “içli, içi geniş”, *okkur* “ok gibi hızlı” (Atalay, 1941, s. 183; Kaçalın, 2006, s. 149-151; Arıkoğlu, 2007, s. 1164; Güner Dilek, 2007, s. 1022; Koraş, 1998, s. 103; Coşkun, 2000, s. 36):

dazkır “saçsız, kel” (MİA, s. 396).

dişgir “dişli, hasmına yenilmeyen” (MKS, s. 61).

işgir/işingir “becerikli” (DS, s. 2563).

keşgir “sevinç, neşe” (DS, s. 2771). krş. TTA *keşlen-* “alay etmek, eğlenmek” (DS, s. 2772).

mızgır “geveze, sıkıcı konuşan” (DS, s. 4596).

*taşgır*⁸ “taş ev” (DS, s. 3840)?

2.2.5. +IAÇ: Türk dilinde nadir görülen isimden isim yapma eklerinden biridir: *yıllaç* “senelik, yıllık”, *etleç* “etli olan kimse”, *güñleç* “boğuk”, *köseleç* “köse gibi”, *kartlaç* “moruk” (Atalay, 1941, s. 187, 193; Brockelmann, 1954, s. 117; Tabaklar, 1994, s. 14; Ganiyev, 2013, s. 93). Küçültme ve benzerlik ifade eder:

abalac “sevici kadın” (DS, s. 6), *ablaç* aa. (AA, s. 26). krş. TTA *ablacı* aa. (DS, s. 23).

babalaç “iri, büyük (insan veya hayvan)” (DS, s. 450).

bitleş “bitli” (DS, s. 711).

gartlaç “yaşlı, ihtiyar; yenme zamanı geçmiş, sertleşmiş, taze olmayan bitki” (DS, s. 1930), *kartalaç* “kart, yaşlı” (DS, s. 2670).

gezleç “ikinci kez yavrulayan koyun” (EYDS, s. 108). krş. TTA *gez* “bir yaşında keçi, oğlak” (DS, s. 2019).

gızlaç “çok sıcak yer” (MAS, s. 190), *kızlaç* “sıkıntılı, havasız yer” (DS, s. 2868).

gödeleç “boyu kısa, geniş karımlı küp” (DS, s. 2124).

kızlaç “sıcağa dayanıklı bir çeşit kızıl toprak” (DS, s. 2868).

8 Belki Farsça *kārgir*’in etkisiyle.

kuzleç “güneş görmeyen, gölgeli yer” (DS, s. 3021). TTA *guz* “gölgelik, güneş almayan yer” (DS, s. 2204); ET *kuz* “bir dağın kuzey yamaçları” (OTG, s. 249).

sapalaç “ters yol” (DS, s. 3539).

tokalaç “bodur, şişman çocuk” (DS, s. 4765).

yıllaç “yılıni doldurmuş saka vb. kafes kuşu” (DS, s. 4271).

2.2.6. +mA: Ek, bazı Türk lehçelerinde birkaç kelimedede görülmektedir. Küçültme, benzerlik, yakınlık ve pekiştirme işlevi taşımaktadır: Çağ. özme “kendisini bilir”, *gölme* “havuz, gölcük”, Hak. *sispe* “kazık”, *köspe* “sihirli ayna, televizyon” (Kaçalın, 2011, s. 988; Serebrennikov ve Gadjeva, 2011, s. 98; Kara, 2005, s. 25).⁹ Ek, Sibiryâ Tatar Türkçesinde renk adlarına gelerek eklendiği kelimeye benzerlik, yaklaşıklık anlamı katmaktadır: *qujırma* “kah-verengimsi”, *küçiltirme* “mavimsi” (Alkaya, 2008, s. 219):

gölpe “havuz” (DS, s. 4510). Krgz. *kölmö* “durgun su, durgun suyun irki-leceği yer” (KrgzS, s. 500).

gürempe “çalılık, ormanlık” (DS, s. 2233). TTA güre “sık, gü” (DS, s. 2235).

kırma “ot bitmeyen bayır yer; engebeli toprak; dağ ve tepelerdeki kuytu yerler” (DS, s. 2833).

özmelik “sık çalılık” (DS, s. 3372). TTA *öz* “sulak, verimli yer, otlak” (DS, s. 3368); ET *öz* “vadi” (OTG, s. 251).

pepeme “kekeme” (DS, s. 3427).

2.2.7. +mçıl: Benzerlik ifade eden ek, Mişer Tatar Türkçesinde *karamcıl* kelimesinde vardır (Alkaya, 2014a, s. 207). TTA’da da bu ekle türetilmiş tek örnek tespit edilmiştir:

sarımçıl “sarımtrak” (BİA, s. 698).

2.2.8. +msAvI: +sAvI (< +sAğI) eki ile aynı işleve sahip olan ekin Azerbaycan Türkçesinde +(I)msov şekli de vardır (Biray, 1999, s. 55; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 186) (bk. +sAvI):

delimsā “çılgın, delişmen” (EYDS, s. 68), *deliümsō* “deli gibi, delice” (AybA, s. 125).

kekremsevi “kekremsi, acımtırak” (KkA, s. 217).

kırmızımsavı “kırmızımsı” (KA, s. 507).

9 Örneklere Azerbaycan Türkçesinden şu kelime de eklenebilir: *qarınpa* “çoxyeyen” (ADDL, s. 283).

2.2.9. +(u)mtul: +(I)mtık eki ile aynı işlevi taşıyan ek, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde görülür. Doğu grubu Türk lehçelerinde daha yaygındır (Banguoğlu, 2004, s. 179; Banguoğlu, 1988, s. 18; Atalay, 1941, s. 153; Deny, 1941, s. 313; Eckmann, 2009, s. 50; Biray, 1999, s. 54; Koraş, 1998, s. 147). Doğu Türkçesinde daha nadir olarak ekin yalın biçimine de rastlanır: *aktul, köktül, kumtul* (Banguoğlu, 1988, s. 18). Özbek Türkçesinde ekin +(I)mtıl şekli de vardır (Koraş, 1998, s. 147):

bozumtul “boza çalar renk” (DS, s. 753).

karamtul diken “50-70 cm yüksekliğinde dikenli bir çalı” (DADK, s. 11).

2.2.10. +sAñ: Ad ve sıfatlara gelerek çoğunlukla sıfat türetir. Nadir bir ektir: *boysan* “levent, uzun boylu” (Atalay, 1941, s. 238; Kocasavaş, 1998, s. 427). +sAk eki ile benzer bir işlev taşımaktadır:

çiğseñ “tam kaynamamış, iyice pişmemiş” (MAS, s. 90).

delisen “sersem, salak, çılgın, delişmen” (DS, s. 1413).

kocasan “yaşlı görünümlü (kimse)” (DS, s. 2892), *gocasan* “yaşlı görünen” (EYDS, s. 116).

milsen “milli toprak” (DS, s. 3199).

özsen “uygun, yerinde, yakışık alan” (DS, s. 3373).

susañ “tatsız, su tadında, su gibi” (DS, s. 4709, AOA, s. 490).

yelsen “yel” (DS, s. 4240).

2.2.11. +sAvI (< +sAğI): Tarihî ve çağdaş lehçelerde nadir görülen bu ek, +(I)msI eki ile aynı işlevde kullanılır, küçültme ve benzerlik bildirir. TTT’de sadece renk adlarıyla kullanılmıştır. Bazı çağdaş lehçelerde nitelik bildiren sıfatlara da eklenmektedir (Banguoğlu, 1988, s. 26; Aksoy, 1945, s. 264; Kaymaz, 2000, s. 330; TS-VII, s. 250, DS, s. 3594, 4673). Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde +sov¹⁰ (Biray, 1999, s. 55), Tatar Türkçesinde +sUv (Ganiyev, 2013, s. 206), Karakalpak Türkçesinde +sAv (Räsänen 1957, s. 111) şeklinde görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ekin +(I)msov şekli de vardır (Biray, 1999, s. 55; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 186). Bazı örneklerde, ilk hecedeki geniş ünlünün etkisi ile ekin ikinci ünlüsü genişlemiştir:

ağasevi “ağa gibi hareket eden ve bu şekilde olmayı seven kişi” (KİA, s. 938).

ayrıksağa/ ayrıksa/ ayrıksağu “başka, bambaşka, apayrı, kimseye benzemeyen, acayip” (DS, s. 430).

¹⁰ Ercilasun’a göre Azerbaycan Türkçesindeki +sov eki, ET +slg’dan gelmektedir: +slg > +s/w > sov (2007, s. 13).

cünütsevi “bataklık” (DS, s. 1027). TTA *cünüt* aa. (DS, s. 1027).

delisevi “delice” (AYA, s. 764).

demirsevi “demirimsi” (DSİ, s. 182).

erkeksavi “erkeğe benzer (aşağısamak, onur kırmak amacıyla kullanılır)” (KA, s. 260).

eşgisevi “eşkice” (AYA, s. 766).

ğambirsevi “kambur gibi” (YYA, s. 150).

kadınsavi “kadınımsı, kadını andırır, kadın gibi” (KA, s. 361).

kıraçsevi “kıracımsı, kıraca benzer” (AA, s. 590).

kızılsavu “kızıla çalan renk, kızılımsı” (DS, s. 2866).

kumsavi “kuma benzer bir çeşit toprak” (DS, s. 3000), *ğumsavi* “kumu çok olan toprak” (KMİA, s. 392), *gumsevi* “kumlu, kumu daha çok toprak” (AA, s. 366).

uzunsav “uzun boylu, uzunca” (VGHA, s. 220).

zenginsevi “zengince, biraz zengin” (EYDS, s. 204).

2.2.12. +sIrAk: İsimden fiil yapan +sIrA- eki ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşmesi ile oluşmuştur. İstek, düşkünlük anlamı taşıyan kelimeler türetmiştir. Ek, Kırgız Türkçesinde de düşkünlük anlamı ile kullanılmaktadır: *çaysıraak* “çayçıl (çay içmeyi seven, çay tiryakisi)” (KrgzS, s. 257):

boğazsırak “obur (hayvan hakkında)” (DS, s. 728).

çeşesirek “geveze” (AOA, s. 463).

koçsırak ol- “dişi koyun, erkek koyun istemek” (DS, s. 2895).

2.2.13. -Gİntİ / -GUntU: Tietze (2002), bu eki -(I)ntİ ile aynı kabul etmiş, -Gİntİ yapısını, -Gİn ile kurulu isimlerin etkisine bağlamıştır (s. 378). İkinci bir ihtimal olarak ekin -Gİn eki ile aşağılama, küçültme bildiren +tİ ekinin birleşmesinden meydana geldiği düşünülebilir. Ek, çağdaş lehçelerin bir kısmında görülmektedir: Özb. *kelgindi* “yerli olmayan, yabancı”, *quvğundi* “sürgün” (Coşkun, 2000, s. 54), Az. *basgıntı* “baskın; çapul, yağma, soygun” (ATBS, s. 64), *gısgıntı* “gözdağı verme, korkutma” (ATBS, s. 368):

askıntı “sırnaşık, asalak (kimse)” (DS, s. 4425).

azgıntı “soyтары, serseri” (DS, s. 4389).

depgıntı “üzümün ayakla ezilerek şirasının çıkarıldığı, tabuta benzeyen araç” (NYA, s. 249).

katgıntı “karışık tohum” (DS, s. 2682).

sepkinti “yağmur çisentisi” (KYA, s. 251).

soyğuntu “soygun malı” (DS, s. 3669).

üzgüntü “üzüntü” (BYA, s. 240).

yapğıntı “petek” (MAS, s.383). krş. TTA *yapı/ yapğı* “bal peteği” (DS, s. 4176).

yuykuntu “bulaşık yıkanan kap” (DS, s. 4826). TTA *yuğ-/ yuy-/ yu-* “yı-kamak” (DS, s. 4314); ET *yu-* “yıkamak” (ETG, s. 313), TTT *yu-/ yuğ-/ yuy-* “yıkamak” (YTS, s. 252).

2.2.14. -Gır / -Gur: İlk defa Çağatay Türkçesinde görülen bu ek, çağdaş lehçelerin pek çoğunda bulunmaktadır. Genellikle tek heceli kelimelere eklenerek yoğun bir özelliği ve eğilimi ifade eder, düşkünlük bildiren sıfatlar türetir: çalışkır “çok çalışkan”, ötkür “keskin”, *sezgir* “hassas”, *akgır* “hızlı akan”, *bilgır* “bilgiç” (Atalay, 1941, s. 139; Räsänen, 1957, s. 130; Eckmann, 2009, s. 52; Çeneli, 1997, s. 24; Koraş, 1998, s. 257; Biray, 1999, s. 183; Ceritoğlu, 1998, s. 66; Alkaya, 2008, s. 231). TTA’da alet adları da türetmektedir:

açkır “anahtar” (DS, s. 60).

çalgır/ çalgır/ çalgur “gelinlerin başlarına bağlanıp ucu arkadan ucu aşağıya sarkıtılan örtü” (DS, s. 1053, GKA, s. 449), *çelgır* “alna bağlanan yazma” (DS, s. 1122). TTA *çal-* “sarmak, dolamak” (KYAS, s. 52).

eşkır “iyi koşan at” (DİAS, s. 133). ET *eş-* “at eşkin gitmek, atı eşkin sürmek” (OTG, s. 243).

koygur “etkili, dokunaklı, acıklı, içli (ses, şarkı vb.)” (MİAS, s. 207).

örkır “iyi iş yapan” (DS, s. 3348). krş. TTA *ör-/ örü-* “yapmak” (DS, s. 3348).

yangır “yanık, etkin ses, söz” (DS, s. 4166).

2.2.15. -mIt / -mUt: Çağdaş lehçelerden sadece Türkmen Türkçesinde tespit edilmiştir. Fiillerden soyut ve somut isimler türetir, işlek değildir. Trkm. *almut* “para, mükâfat; cevap”, *iymit* “yiyecek, yemek, gıda” (Biray, 1999, s. 185; Tabaklar, 1994, s. 33; Kara, 2001, s. 32). Tietze, ekin -mIk eki ile ilgi olduğunu iddia etmiştir (2002, s. 493). TTA’daki örnekler, Tietze’yi desteklemektedir:

çedlemid “çitlembik” (KBLG, s. 521).

kırmıt “ağaç kırıntıları; küçük parçalar halinde” (DS, s. 2834, TKYA, s. 185). krş. TTA *kırmıh* “kıymık, yonga, ufak tahta parçası” (PTK, s. 282), *ğırmik* “ağaç kabuğu” (EYSV, s. 89).

kürmüt “herhangi bir şeyi sıyırmak veya evin damında biriken karı atmak için kullanılan tahta araç” (SİYA, s. 661).

balamurt “taze ve olgun incir” (DS, s. 499). krş. TTA *balaran/ balargın/ balarık/ balarıt/ balart* aa. (DS, s. 499). < *balar- (< bal+ar-) “ballanmak, tatlılaşmak” -mu(r)t?

2.2.16. +CI- / +CU-: Bazı çağdaş lehçelerde oluş bildiren geçişsiz fiiller türetilir. Yansıma kelimelerden de yeni kelimeler türeten bu ekin lehçelerde +şI- şekli de görülmektedir: *kekşé-* “kurumak”, *kırşı-* “tüy dökmek”, *kalıncı-* “sıklaşmak, koyulaşmak”, *terşi-* “hafifçe terlemek” (Güngördü, 1998, s. 101; Gündördü, 2002, s. 174; Ceritoğlu, 1998, s. 169; Kasapoğlu Çengel, 2005, s. 126; Ganiyev, 2013, s. 165; Uygur, 2010, s. 110; Güner Dilek, 2007, s. 1028; Öztürk, 1997, s. 68). TTA’da ekin -n- ve -k- fiilden fiil yapma ekleri ile genişlemiş şekilleri de görülmektedir:

buncuk- “sıkılmak, daralmak, sabrı kalmamak” (DS, s. 792), *buncık-* “çok acıkmak” (DS, s. 792). ET *buş* “yokluk, dert, sıkıntı” (OTG, s. 242).

carcın- “bağırarak, çağırarak” (TİYA, s. 448).

derci- “biri hakkında şikâyetle bulunmak, dert yanmak” (SİYA, s. 595), *derçik-* “içini boşaltmak” (DS, s. 1431); krş. TTA *dertsin-* “dert yanmak” (KmYA, s. 271); < dert+ci-.

evci- “evinin işine ve eksiklerine düşkün olmak, eksiklerini tamamlamaya çalışmak; herhangi bir hayvan eve alışmak, evcilleşmek” (DS, s. 1801).

gancık- “insanın bir yeri bir şey arasında sıkışarak kan toplamak” (DS, s. 1909). krş. Az. *gançır* “bertik, morartı, çürük” (ATBS, s. 312).

huycuk- “kuşkuyu huy haline getirmek, ürmek” (KA, s. 337).

hümcün- “dövmeye kalkışmak” (DS, s. 2450).

kapçı- “ceviz, badem gibi meyvelerin üstündeki yeşil kabuk soyulmak” (DS, s. 2632).

kırcı- “kışın soğuk havalarda ufak ve sert taneli kar serpiştirmek” (DS, s. 2818), *kırçı-* “ince ince yağmur yağmak; ince ince kar yağmak” (DS, s. 2819).

kircik- “kirlenmek; gücenmek; darılmak” (DS, s. 2875).

körcük- “eski neşesini yitirmek, karamsar olmak” (KA, s. 415).

lemci- “kirden kokmak” (DS, s. 3072). lem < nem.

morcu-, s. “yıkandığında iyi ağarmayan beyaz çamaşırlar kirli bir renk almak” (MKS, s. 119), *morcuş-* aa. (KMİA, s. 465), *morcuk-* aa. (KA, s. 455).

tercik- “hafif terlemek” (MAS, s. 355), *terci-* “kışın güneşli günlerde kar erimeye başlamak” (DS, s. 4753). TTT *derci-* “terler gibi olmak” (YTS, s. 65); krş. TTA *tersi-* “hafifçe terlemek” (DS, s. 3894).

2.2.17. +(I)msIrA- / +(U)msUrA-: Bazı lehçelerde birkaç kelime türetmiş olan bu ekin fiilden fiil yapan -(I)msIrA- ekinden örnekseme yoluyla oluştuğu düşünülebilir (Çeneli 1977, s. 44; Hacıeminoğlu, 1992, s. 253) (krş. +(I)msA-). Ek “istek” ve “gibi saymak, öyle kabul etmek” anlamını taşıyan fiiller türetmiştir. TTA’da bu ek ile kurulu kelimelerin tamamı Acıpayam (Denizli)’dan derlenmiştir:

azımsıra- “verilen ücreti az bulmak” (DADK, s. 15).

benimsire- “akrabalığını göstermek, yakınlık göstermek; kendine yakın bulmak” (DADK, s. 16).

bizimsire- “akrabalığını göstermek, yakınlık göstermek” (DADK, s. 16).

göğümsüre- “yeşillige ve ota özlem duymak” (DS, s. 2133).

kötümsüre- “kötülemek, daha kibar bir dille kötülemek” (DADK, s. 36).

küçümsüre- “küçük görmek, altalamak” (DADK, s. 36).

2.2.18. +sIrA-: ET’de “birşeyden yoksun olmak” anlamında fiiller türeten +sIrA- eki (Gabain, 1988, s. 50; Taş, 2009, s. 108; Tekin, 1992, s. 83) ile karıştırılan bir ektir. Türkmen Türkçesi ile Doğu ve Kuzey grubu lehçelerde arzu bildirme işlevi ile kullanılmaktadır (Räsänen, 1957, s. 151; Öztürk, 2015, s. 37; Arıkoğlu, 1996, s. 52; İlker, 1997, s. 64; Ceritoğlu, 1998, s. 172; Güngördü, 1998, s. 152; Söyegow vd., 1999, s. 213; Hanser, 2003, s. 163). Ek, TTA’da arzu, istek ifade eden +sA- ile benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan +sI- ekinin işlevi ile kullanılmaktadır. Bir örnekte ekin ikinci ünlüsü daralmıştır:

ayıbsırı- “ayıplamak” (SMYA, s. 152).

çiğsire- “sıcakken üst üste konulan ekmek bozulmağa, kokmağa başlamak” (DS, s. 1211). krş. TTA *çiğsi-* aa. (MAS, s. 90).

etsire- “etsiz kalmak, uzun süredir et yemediğinden et yemek istemek” (MAS, s. 146).

eysire- “dinlenme zamanı gelmek” (DS, s. 4502).

gatıksıra- “tuluma basılan çökelek, peynir yiyecek kıvamına gelmek, acımak” (MAS, s. 167). krş. TTA *katıksı-* “peynir, çökelek, yağ vb. yiyecekler tuzlanarak yenecek duruma gelmek” (DS, s. 2683).

gayısıra- “ekmeğin lastik gibi olması, yanmaya yüz tutması” (AAS, s. 179). krş. TTA *gay* “ekili olan tarlada, tohumun toprak üstüne çıkmasına engel olan sertleşmiş kısım” (DS, s. 1942).

koçsıra- “dişi koyun erkeği ile çiftleşmek” (DS, s. 2895).

susura- “susamak” (DS, s. 3701).

2.2.19. -CAIA-: -CA- ekinin sıklık fiilleri yapan -AIA- ekiyle kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Türkmen Türkçesinde ve Kuzey grubu Türk lehçelerinde (Söyegow vd., 1999, s. 212; Güngördü, 2009, s. 587) *görülen bu ek, işlek değildir:*

boğcala- “tırmalamak; örselemek, gırtlığını sıkamak, eziyet etmek” (DS, s. 728).

gevçele- “yemeye, çiğnemeye çalışmak” (DS, s. 2008).

govcala- “koyalamak” (HKTS, s. 123, KbrA, s. 306).

kapçala- “yakalamak, tutmak” (DS, s. 2631).

kürcele- “fırlatmak” (DS, s. 4577).

ovcala- “bir şeyi avuçta sıkarak ezmek, ovalamak, ufalamak” (DS, s. 3299).

yumcala- “sıkamak, tartaklamak” (DS, s. 4315).

2.2.20. -DAIA-: -DA- eki ile -AIA- ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Genellikle sıklık, pekiştirme anlamı taşıyan fiiller türetir. Azerbaycan Türkçesinde birkaç kelime türetmiştir: *bükdele-* “büküvermek”, *çözdele-* “çözüvermek”, *tepdele-* “tepelemek” (Hacıeminoğlu, 1992, s. 136):

bükdele- “ağır yük taşıyan hayvan, yükü taşıyamayarak sendeleyerek yürümek” (DS, s. 816).

büzdelek “buruşuk” (DS, s. 833).

kıstala- “daraltmak, bunaltmak” (DS, s. 2844), *gısdala-* “sıkıştırmak; dara, zora sokmak, ısrar etmek” (EYSV, s. 89). krş. TTA *ğısdala-* “sıkıştırmak” (AKD, s. 392).

kurdala- “karıştırmak, dokunmak, yoklamak” (DS, s. 3006).

sektele- “sıçrayarak yürümek” (DS, s. 3573).

yikdele- “oyarken topallıyormuş gibi hareket etmek” (KMİA, s. 542). TTA *yek-* “hafifçe topallamak” (DS, s. 4230).

2.2.21. -gIIA- / -gUIA-: Tarihî lehçelerden Çağatay Türkçesinde görülen ekin günümüzde Kuzey grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde örnekleri tespit edilmiştir (Räsänen, 1957, s. 165; Eckmann, 2009, s. 59; Hanser, 2003, s. 164; Arıkoğlu, 1996, s. 62; Güngördü, 1998, s. 179; Alkaya, 2008, s. 236; Uygur, 2010, s. 112). Altay Türkçesinde hemen her fiile eklenebilen işlek bir ektir (Güner Dilek, 2004, s. 787). Sıklık işlevine sahiptir:

avkıla- “örselemek, hırpalamak; ovmak, ovalamak” (DS, s. 385). TTA *avkala-* aa. (DS, s. 385), *ovkala-* “ufaklamak” (DS, s. 3299).

çalgıla- “tohumun toprağa karışması için toprağın üstünde bir dal parçası dolaştırmak” (DS, s. 1051).

gavırğıla- “hafif kavurmak” (MAS, s. 168).

gergile- “germek” (DS, s. 2001).

örgüle- “örmek, onarmak” (DS, s. 4626).

sürgüle- “çekmek, sürüklemek” (DS, s. 3720).

yayğıla- “içinde az bir yiyecek olan kabı su ile çalkalamak” (DGBA, s. 482).

2.3. Sadece TTA’da Görülen Yapım Ekleri

Sadece TTA’da görülen eklerin büyük bir kısmı benzeşme sonucu ortaya çıkmış olan ekler ile birleşik eklerdir. Detaylı bir araştırma, bu eklerin bir kısmının tarihi ve çağdaş lehçelerde de bulunduğunu ortaya çıkarabilir.

2.3.1.+AdAn: Yansıma kökler üzerine gelen ek, zarf görevinde kelimeler türetir ve herhangi bir hareketin, olayın ansızın yapıldığını anlatır. +dA-fiil yapma eki ile -n isim yapma ekinden oluşmuş birleşik bir ektir (Zülfikar, 1995, s. 144; Tietze, 2002, s. 484; Çotuksöken, 2011, s. 43). +AdAk eki ile aynı işlevi taşımaktadır:

çayıradan “birdenbire, şiddetli, çarçabuk” (DS, s. 869).

cızıradan “ince ve tiz sesle konuşma” (DS, s. 950).

fırdan “birdenbire, aniden yapılan bir hareketi anlatır” (DS, s. 1855).

gürpeden “birdenbire, ansızın” (DS, s. 2237).

hışadan “birden ve sert bir hışırtı ile” (DS, s. 2376).

kirpeden “birdenbire” (DS, s. 2881).

partadan “birdenbire, ansızın” (DS, s. 3401).

şaradan “şar sesi çıkararak (akmak için)” (DS, s. 3748).

şipirden “çarçabuk” (DS, s. 3771)

tıpadan “tıpatıp (uyma için)” (DS, s. 3917).

zırpadan “birdenbire” (AOA, s. 497).

2.3.2. +CAIIk: +CA eki ile +IIk ekinin birleşmesinden oluşmuş bu ek, daha çok araç, giyecek ve yiyecek adları yapar. Aynı göreve sahip iki ekin üst üste gelmesi +CA ekinin tahsis işlevinin zayıflamış olduğunu göstermektedir (Aksoy, 1945, s. 206; Korkmaz, 1959, s. 332; Yedekçiöglü, 1992, s. 40):

allahçalıg “sadaka” (HAİ, s. 34).

armançalıh “harman zamanı harmanlardan toplanan sadaka” (DS, s. 2292).

barmakçalık “çıtta, düzgün biçilmiş ince uzun tahta” (DS, s. 534).

bayramçalık/ bayramcılık/ bayramşalık “bayram elbisesi” (DS, s. 584).

buruncalık “burunsalık” (DS, s. 803).

burunçalık “geniş yapraklı ve gri renkli bir yemlik türü” (NYA, s. 245).

çobancalık “sürüden herhangi bir koyun satıldığında alıcı tarafından çobana verilen bahşiş” (DS, s. 1253).

dişcelik “bebeğin dişi çıktığında bulgurdan bir yemek yapılması ve eş dostun bebeğe hediyeler getirmesine verilen ad” (ÇA, s. 521).

dogunçalıh “doğumu yaptıran köy ebelerine verilen hediye; davar, sığır yavru olduğu zaman çobana verilen bahşiş” (DS, s. 1535), *doğumçalıh* “ebeye verilen hediye” (GKA, s. 467).

düğünçelik “düğün yapanlara komşular tarafından yapılan düğün yardımı” (DS, s. 1625).

ebecelik “doğumda ebeye verilen armağan ya da bahşiş” (DS, s. 1652).

emmicelik “bir kız evlenirken güveyin babası tarafından kızın amcalarına verilen para ya da herhangi bir eşya” (DS, s. 1741).

ergencelik “dul bir kadının genç bir erkekle evlendiği zaman kocasına verdiği armağan, tazminat” (DS, s. 1768).

ergençelik “evlenmemiş kız ya da erkeğin yüzünde ve boynunda çıkan si-vilceler” (DS, s. 1768).

gatarçalıg “bir deveyi diğer deveye bağlayan ip” (ADÜM-I, s. 172).

golçalıh “kola takılan kolluk” (ADÜM-I, s. 175).

göüscelik “göşe takılan süs eşyası” (BTKA, s. 168).

ilmekçelik “çengelli iğne” (DS, s. 2533).

kapçalık “raf, sergen” (DS, s. 2631).

kurtçalık “çoban köpeğinin boynuna takılan mahmuzlu demir halka” (DS, s. 4572).

püşmancalıh “söz verip de pişman olduktan sonra ödenmesi gereken para ya da başka bir şey” (GKA, s. 564).

şirincelik “nişan için yapılan şerbet töreni” (DS, s. 3784).

tathıcılık “helva; lokum” (DS, s. 4742).

2.3.3. +dIm / +dUm: Yansıma gövdelerin üzerine gelir. Genişletme ve pekiştirme işlevi taşımaktadır:

cığıldım “kuru gürültücü, geveze” (DS, s. 901).

cumbuldum “büyük, derin dere” (DS, s. 1015).

çiğirdim “filiz, taze yaprak” (DS, s. 1208).

çipildim “sulu çamur, su birikintisi” (DS, s. 955), *çıpıldım* “derinliği birkaç santimetreyi geçmeyen su birikintileri” (DS, s. 1183).

hışırdım “ağır; dalların eğilecek kadar meyve ile dolu oluşu” (DS, s. 2378). TTA *hış* “ağır; çok” (DS, s. 2375), *hışır* “bol” (DS, s. 2378).

kütürdüm “çalgılı, her şeyi tamam (dügün)” (HKTS, s. 197).

şapırdım “hızlı, iri iri yağan yağmur” (DS, s. 3743), *şapurdum* “iri taneli yağmur” (DS, s. 3748).

şıkırdım “hızlı yağmur” (DS, s. 3766).

zığırdım “esintiyle savrulurak yağan karla karışık yağmur, çıvgın” (DS, s. 4366). TTA *zığır zığır* “taneler ya da damlalar durumunda sürekli ve ses çıkararak yağmak, dökülmek için” (DS, s. 4366).

2.3.4 +Dİrma/ +DURma: Sadece birkaç kelimedede tespit ettiğimiz bu ek, +DİrIk eki ile karşılaştırılabilir. +Dİr- ile -mA eklerinin birleşmesinden meydana gelmiş olması ihtimal dâhilindedir:

çiğindirme “omuzla getirilen uzun odun” (DS, s. 1207). krş. TTA *çiğindirik* “su taşıyanların kullandıkları omuzluk” (DS, s. 1208).

şıptirme “hoppa, oynak kadın” (DS, s. 4728). krş. TTA *şıpdirim aa.* (DS, s. 4728), *şıftirik* “gereksiz konuşan, geveze” (DS, s. 3776).

şışdirme/ şüşdürme “sacın üzerinde iyice kızartılıp şişe sarılarak rulo haline getirilmiş gevrek yufka ekmek” (MAS, s. 345).

şoldurma “su akan yer, su toplanan yer” (KASV, s. 250). krş. TTA *çol* “lavabo, banyo” (DS, s. 1262)?

2.3.5. +mAlDAk: Yakınlık, benzerlik ifade eder, işlek değildir. Benzerlik ifade eden +mAl ile küçültme eki +dAk’ın birleşmesinden oluştuğu düşünülebilir:

akmaltak “beyaza yakın” (DS, s. 159).

*bezmeldeki*¹¹ “bir çeşit av kuşu” (DS, s. 653), *mezmeldeki/ mezmendeki/ mezmelteki* “yaban ördeği” (DS, s. 3176). krş. TTA *mezgeldeki* “yaban ördeği” (DS, s. 3176), *meğgeldeki* “yaban tavuğu” (DS, s. 4593), krş. Doğu Türkçesi *biz*

11 Lehçelerdeki şekiller için bk. (Eren, 1981, s. 7-8).

tumşuq “gövdesi bir çeşit yabancı ördeğine benzeyen, uzun bacaklı ve ibiği kırmızımsı tüylü bir kuş, kül rengine çalan sarı renktedir” (Ross, 1994, s. 14), TTA *bizkuyruk* “siyah başlı, sivri, uzun kuyruklu bir yabancı ördeği” (DS, s. 714).

döşmeldek “orta boylu ve göbekli kimse” (DS, s. 1591).

şişmeldek “ham incir; şişmiş” (DS, s. 3788).

müzmeldek “çalı türünden olan gıcır ağacının yemişi” (DS, s. 3231)?

2.3.6. +mAt: TTA’da nadir görülen bu ek, küçültme işlevine sahip olan +mAk ekinin bir varyantı olabilir:

hosmat “geçimsiz, huysuz” (DS, s. 2415). krş. TTA *hoshos* “yüzü gülmeyen, somurtkan (kimse)” (DS, s. 2415).

gıtmat “kıtça, az, azıcık” (UİA, s. 379). krş. TTA *gıtsat* aa. (UİA, s. 379).

gölbet “küçük su birikintisi, gölcük” (DS, s. 2141). krş. TTA *gölek/ gölbeç/ gölbek/ göleç/ gölen/ gölmeç* aa. (DS, s. 2141).

ilikment “koyun ve kuzuların kuyruklarının dibindeki sert kısım” (DS, s. 2525). < il-ik+me(n)t?

sekmet “basamak” (HA, s. 255). TTA *sek/ seki* “toprak üstündeki yükseklik, doğal set” (DS, s. 3568).

2.3.7. +mIr / +mUr: Çoğunlukla benzerlik ilgisi kuran ve eklendiği kelimeye olumsuz anlam katan nadir bir ektir. +mAr eki ile ilişkili olduğu düşünülebilir:

büsmürük “eski, yırtık elbiseli kimse” (DS, s. 830). krş. TTA *büs* “küspe; tutkal” (DS, s. 830).

cıhmır “sadece, arı, yalnız” (DS, s. 1168). krş. ET çak “doğru olarak, tamamıyla, tam” (ETG, s. 271, EUTS, s. 39), TTT çak/ çık “tam, tamam; sırf, salt, sade, yalnız, safi, halis” (YTS, s. 49).

hötmür “sabırsız ve kendi bildiğini yapan” (DS, s. 2439). krş. TTA *hatmul* “hatır gönül dinlemeden konuşan” (DS, s. 2306); < hat / höt “yansıma” +mur?

kösemur “başığı kılçıksız bir çeşit beyaz buğday” (DS, s. 2971). krş. TTA *köse buğday* aa. (DS, s. 2971).

mızmır “hoşa gitmeyen (iş, eşya)” (DS, s. 3196).

tüspür “biçim” (DS, s. 4015). TTA *tüs* “renk” (DS, s. 4014); ET *tüs* “görünüş” (ETY, s. 872), OT *tüs* “renk” (KBİ, s. 481).

2.3.8. +mUş: Yapısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız bu eki, +mAç ile karşılaştırabiliriz:

hezmuş “hırıltı” (THA, s. 867).

hotmuş “oyunda yere dikilmiş bir cisim” (ADÜM-II, s. 147). krş. TTA *hotak* aa. (DS, s. 2418), *hot* “biçimi yuvarlak olan (taş için)” (DS, s. 2418), *kotmak* “kütük parçası” (DS, s. 2937).

kölümüş “köstebek” (DS, s. 2955). krş. Krgz. *kelemiş* “tarla faresi, sıçan” (KrgzS, s. 433); krş. TTA *kalağu* aa. (DS, s. 2608), *geleni/ gelengi* “tarla faresi” (DS, s. 1975).

kütmüş “küçük kütük” (MAS, s. 272). krş. TTA *kütmek/ kütmük/ kütmec* “ağaç kökü, kütük” (DS, s. 3054).

totmuş “karpuzun küçüğü” (MAS, s. 365). krş. TTA *tot* “top; şişman” (DS, s. 3974).

2.3.9. +sAIIk: Yazı dilinde görülmeyen bu ek, çoğunlukla araç gereç adları türetir (Atalay, 1941, s. 237). Kocasavaş, ekin +sA-, -l ve +IIk eklerinin birleşmesinden oluştuğunu iddia etmiş, Türkçede -II- > -l- değişiminin pek çok örneği olduğunu belirtmiştir (1998, s. 427):

alınsalık “başlığın hayvanın alınına takılan parçası” (AMA, s. 295).

bağırsalık “çocuğun önünü kirletmemesi için takılan önlük” (DS, s. 479).

boksalık “hayvan pisliğini taşımaya yarayan kap” (DS, s. 732).

boyunsalık “hayvanın boyun altından geçen gеме ve yulara takılı ip; boyun atkısı; hamut” (DS, s. 748).

burunsalık “yularda başlığın burun üstüne gelen parçası” (DS, s. 804).

demirselik “sabanda, saban demirinin takıldığı yer” (DS, s. 1418).

goğüselik “kadınların giydiği bir çeşit süslü giysi” (MTA, s. 197).

götselik “at, eşek, katır gibi hayvanların semerinin ardına ya da kalçasının üstüne gelen dokuma ipten yapılan saçaklı örtü” (MKS, s. 86).

günselik “bir şeye başlanacak gün, belli bir gün” (DS, s. 2230), *günsalık* “düğün için kararlaştırılan tarih” (DS, s. 2230).

kapısalık “çitten ya da aralıklı çakılan tahtalardan yapılmış bahçe kapısı” (DS, s. 2635).

önselik “iş önlüğü” (DS, s. 3342).

2.3.10. -AlAç: -AlAk eki ile benzer bir işlev taşımaktadır. İşlek değildir. Çoğunlukla alet adları türetir:

batalaç “sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık” (DS, s. 568).

dutalaç “tencere tutacağı” (DS, s. 1610).

güdeleç “direksiyon, dümen” (MKS, s. 88), *güdüleç* “dümen, direksiyon; odun parçası, kısa ve kalın sopa” (DS, s. 2214).

sapalaç “aptal, sersem; anlamsız, saçma konuşan” (DS, s. 3539).

sürteleç “rende” (DS, s. 3722), *sürteleş* “keman yayı” (ADÜM-I, s. 203).

yatalaç “yatalak” (DRTA, s. 406, DTAS, s. 273).

2.3.11. -ArgI: -Ar sıfat-fiil eki ile +gI ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, nadir görülür (Atalay, 1941, s. 117):

gezergi “çingene; seyyah” (DS, s. 2022, DİAT, s. 254).

gezargi “grip vb. bulaşıcı hastalıklar” (DS, s. 2019).

gidergi “gelip geçen, oturmayan, yolcu” (DS, s. 2074).

göçergi “tarlayı biçerken ya da sürerken aynı yönde ilerleyen işçi” (DS, s. 2121).

yürürkü “çağın, dünyanın gidişi” (DS, s. 4334).

2.3.12. -nAl: Fiilden sıfat türeten bir ektir (Tietze, 2002, s. 578; TS-VII, s. 237). Dönüşlü çatı eki -n- ile -Al fiilden isim yapma ekinin birleşip kaynaşması ile oluştuğu anlaşılmaktadır:

döğnel “toplu olarak bulunan şeylerin en iyi ve kalınları” (DS, s. 1571), TTA *döynel* “orta kalınlıkta, kalınca” (DS, s. 1594); krş. TTA *döygel* “dayanıklı; işe yarar”, *döy-* “sabretmek, tahammül etmek, dayanmak” (DS, s. 1593); OT *töz-* “dayanmak, katlanmak” (KTS, s. 283).

döknel “oturaklı, ağırca; gösterişli” (DS, s. 1574).

ötnel “verimli, bitek” (DS, s. 3358). krş. TTA *ötek* “sürekli su çıkan yer”, *ötgün* “su kaynağı” (DS, s. 3357).

öynel “ilkbaharda yerden kaynayıp bir süre sonra kaybolan su” (DS, s. 3364). krş. TTA *öyek* aa. (DS, s. 3364), *öy-* “yayılmak, içine geçmek” (DS, s. 3366), *öğ-* “emmek (toprağın su emmesi için)” (DS, s. 3316).

2.3.13. +Dİr- / +DUR-: Nadir görülen bu ek, -Dİr- fiilden fiil yapma ekinin örnekseme ile ortaya çıkmış olabilir. Çoğunlukla yansıma köklere eklenmektedir.¹²

cızdır- “yağ kızdırmak” (DS, s. 947). TTA *cızdırma* “saçta veya tavada yapılan börek, ekmek” (DS, s. 947), *cısdırma* “sacda ısıtılmış yağlı yufka” (DS, s. 941).

12 Ş. Tekin (1992), ET *yiltir-* / *yiltri-* “rüzgâr esmek” ve *yaltur-* / *yaltır-* “parlamak” fiillerinde +IA- eki ile aşağı yukarı aynı anlamı taşıyan +Dİr- ekinin olduğunu iddia etmiştir (s. 83). T. Tekin de (2004) *yeltir-* fiilinin +Dİr- eki ile türemiş olabileceğini ifade etmiştir (s. 439).

hoptur- “arkaya, sırtta almak” (DS, s. 2405). krş. *TTA hoput-/ hop et- aa.* (DS, s. 2405).

huydur- “saldırmak, tepelemek” (UA, s. 205).

kıştur- “ ‘kış’ diye kovmak” (BTA, s. 392).

sindiril- “sine gömülmek” (DS, s. 3638).

yeydir- “daha iyi olmak” (DS, s. 4259).

2.3.14. +(I)ksA- / +(U)ksA-: Yakınlık, benzerlik anlamı taşıyan bu ek, nadir görülür. Fiilden fiil yapan -(I)ksA- ekinden örnekseme ile veya +(I)k- ile -sA- eklerinin birleşmesi ile oluşmuştur:

azıksa-/ azıksan- “az görmek, az bulmak” (HKTS, s. 18; AKGA, s. 31).

gecikse- “biraz geç kalmak” (DS, s. 1959).

otuksa- “hayvan yavrusu ot yemeye başlamak” (DS, s. 4616). krş. *TTA otuk- aa.* (DS, s. 3295).

2.3.15. -AnIA-: Sıklık ifade eden bu ekin yapısı açık değildir. Çoğunlukla aynı kelimelerin -AIA- ile kurulu şekilleri de olduğundan /n/ türeme bir ses izlenimi vermektedir. Ek, -An sıfat-fiil eki ile +IA- ekinin birleşmesinden de oluşmuş olabilir. Çoğunlukla Abdal gruplarının yaşadığı yerlerde görülmektedir (Yıldırım, 2008, s. 65). Ekin benzeşme ile oluşan -AnnA- biçimi daha yaygındır:

atanna- “atmak, fırlatmak” (TD, s. 58).

azanna- “yara, çıban azmak” (DS, s. 435), *azağna-* “yara, çıban büyüme azmak; kavga kızıışmak, büyüme” (DS, s. 4436).

bahanna- “bakmak” (TD, s. 58).

çekenle- “sağından solundan çekmek” (EAFS, s. 36).

dolanna- “dolamak, sarmak; dolandırmak” (TD, s. 59).

duranna- “durmak” (TD, s. 59).

gaçanna- “kaçmak” (TD, s. 59).

gezenne- “gezelemek” (MA, s. 299).

kakanla- “itelemek, sarsmak, sokuşturmak” (DS, s. 2601).

ölenne- “ölmek” (TD, s. 62).

savanna- “iki kişi gizli konuşmak için yanlarında bulunan üçüncü kişiyi başlarından savmak” (DS, s. 3553).

şaşanla- “şaşırmak” (SYA, s. 746).

yakanna- “yakmak, ateşe vermek” (TD, s. 63).

2.3.16. -AtIA-: Sıklık bildiren birleşik bir ektir:

düzetle- “düzeltmek” (KMİA, s. 348).

evetle- “acele etmek, acele ettirmek” (DS, s. 1811), *avatla-/ ivetle-* “acele etmek” (DS, s. 378, 2572), *övetle-* “ıvmek” (DS, s. 3362), *yivetle-* “bir işin yapılması için sıkıştırmak, dürtüklemek” (DS, s. 4283). TTA *ev-* “acele etmek” (DS, s. 1811); ET *eb-* “acele etmek” (OTG, s. 242).

ğavuratla- “kavurmak” (DİmA, s. 160).

ğırutla- “kırmak, ufak parçalara ayırmak” (ZBKA, s. 186).

ğoşatla- “halı ve kilim dokuma için ıstara çözgü etmek” (DGBA, s. 471).

kısatla- “sıkıştırmak” (DS, s. 2840).

övetle- “ezip ovarak, iki şeyi birbirine sürterek ufalamak, mısır koçanlarını tanelemek” (DS, s. 3362).

Sonuç

Zengin bir yapım eki varlığına ve türetme gücüne sahip olan TTA’da, yazı dilinde bulunmayan pek çok yapım eki vardır. Yazı dilinde bulunmayan bu yapım eklerinden bir kısmı tarihî ve çağdaş lehçelerde de görülürken bir kısmı sadece TTA’da yer almaktadır. Sadece TTA’da görülen eklerin önemli bir kısmı benzeşme sonucu ortaya çıkan ekler ile birleşik yapıdaki eklerdir. Yazı dilinde bulunmayan eklerin büyük bir kısmının isimden isim yapan ekler olması dikkat çekmektedir.

TTA’da, yazı dilinde unutulmuş olup da Tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılan eklerin bulunması ve bu eklerle pek çok kelimenin türetilmiş olması Türk dili araştırmaları için büyük bir kazançtır. Bu ekler ile kurulu kelimeler, Türk dili tarihindeki bazı sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda yazı dilinde olmayan bu eklerin işletilmesi, bu eklerle kurulu kelimelerden uygun olanların yazı diline kazandırılması, Türkçenin gücüne güç katacaktır.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

AA: Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağzı III*. İstanbul: İbrahim Horoz.

AAS: Uyguç, A. A. (2006). *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*. Aydın: Kolalı.

ADÜM-I: Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ADÜM-II: Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AKD: Olcay, S., Ercilasun, A. B., Aslan, E. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- AKGA:** Cin, A. (2011). "Arıkuyusu/ Kuşak (Gülнар) Ağzı". *Mediterranean Journal of Humanities*, 1/2, 21-46.
- AMA:** Boz, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağzı*. Ankara: Gazi.
- AOA:** Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYA:** Doğan, M. (2012). *Aksaray ve Yöresi Ağzları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- AyBA:** Aydın, M. (2002). *Aybastı Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BKHK:** Yıldırım, A. (2004). "Berendi Köyü Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler". *TDAY-Belleten* 2002, 95-105.
- BnİA:** Dülger, E. (2007). *Banaz İlçesi Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BTA:** Mollova, M. R. (1974). "Balkanlarda Türk e- Ağzları". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 357-414.
- BTKA:** Göker, O. (1996). *Bolvadin'deki Türkmen-Karabağ Köylerinin Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- BYA:** Kibar, O. (1998). *Biga Yöresi Ağzları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- ÇA:** Şimşek Umaç, Z. (2011). *Çepni Ağzı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- ÇADK:** Tokat, F. (2014). "Çavdır Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Uluslararası TEKE Dergisi*, 3(1), 153-166.
- DADK:** Dağdaş, S., Dağdaş, F. B. (2005). "Denizli-Acıpayam Dodurgalar Kasabasından Derlenen Kelimelerimiz". *TDAY-Belleten* 2005, 7-55.
- DGBA:** Tok, Turgut (2002). *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağzları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- DİAS:** Uygur, C. V. (2007). *Denizli İli Ağız Sözlüğü*. Isparta: Fakülte.
- DİAT:** Caferoğlu, A. (1995). *Doğu illerimiz Ağzlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DİMA:** Karadağ, S. (2001). *Dalaman Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- DRTA:** Mollova, M. R. (2003). *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DS:** Türk Dil Kurumu (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DSİ:** Koraş, H. (2002). "Derleme Sözlüğü'ne İlaveler". *TÜBAR*, 12, 171-208.
- DTAS:** Cebeci, İ. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EİA:** Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağzları III (Bibliyografya, Sözlük ve Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EYDS:** Erdoğan, M. (2008). *Ereğli Yöresinden Derlemeler Sözlüğü*. İzmir: İlya Yayınevi.
- EYSV:** Buran, A., İlhan, N. (2008). *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GDIA:** Erkap, S. (1999). *Gül Dili Isparta Ağzı*. Ankara: Mina.
- GKA:** San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağzları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- GpKA:** Küçükballı, F. N. (2013). *Gazipaşa (Antalya) Köyleri Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- HA:** Alan, M. (2012). *Hacılar Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- HAİ:** Haşimi, A. (2001). *Hassa Ağzı İncelemesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- HKTS:** Hakeri, H. B. (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*. Gazimağusa: Samtay Vakfı.
- HrpA:** Güler, Z. (1992). *Harput Ağzı*. Elazığ: Elazığ Belediyesi.
- KA:** Yedekçioğlu, K. (1992). *Kayseri Ağzı II-Sözcükler*. Kayseri: Beğendik.
- KABK:** Yıldırım, A., Yıldırım, Ü. (2015). "Karaman/Ayrancı Berendi Köyünde Kullanılan Orijinal Fiiller". 7. *UDDTS (16-18 Ekim 2014, Elazığ) içinde* (s. 699-710). Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- KASV:** Özkaya, H. (2013). *Kırklareli İli Ağızları Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- KBLG:** Batkan, N. A. (2000). *Kıbrıs Baş ve Limasol Türk Göçmenlerinin Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- KbrA:** Saracoğlu E. (2004). *Kıbrıs Ağzı*. Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.
- KİA:** Uysal, İ. N. (2009). *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- KkA:** Yavuz, S. (2003). *Karakeçili Ağzı (Kırıkale)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- KMİA:** Bayraktar, F. S. (2000). *Kayseri Merkez İlçe Ağzı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- KmYA:** Tekin, F. (1994). *Kaman ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- KsYA:** Acar, E. (2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- KYA:** Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KYAS:** Günşen, A. (2001). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*. Ankara: Ocak.
- MA:** Akar, A. (2004). *Muğla Ağızları*. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- MAS:** Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Kebikeç.
- MİA:** Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MİAS:** Çınar, A. A. (2004). *Muğla İli Ağzı Sözlüğü*. İzmir: Birleşik.
- MKS:** Kaya, Ö., Kozan, H. A. (2003). *Mahalli Kelimeler Sözlüğü*. Kahramanmaraş: Ukde.
- MTA:** Kandemir, S. (2006). *Manyas Türkmen Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- NYA:** Aksu, A. (2013). *Nurhak ve Yöresi Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- OAAD:** Caferoğlu, A. (1994). *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- OGE:** Durmaz, R. (2009). "Oğuzcadan Gelen Esinti: Karakoyunlu Yörükleri Ağzından Büyük Türkçe Sözlüğe Katkılar". *Turkish Studies*, 4/4, 331-466.

- PTK:** Yapıcı, S. (2004). *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Siyasi Yapı*. Elazığ: Anıl.
- SİYA:** Demir, N., Şen, Ü. (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi.
- SMA:** Özçelik, S., Boz, E. (2009). *Siverek Merkez Ağzı*. Ankara: Gazi.
- SMYA:** Öztürk, E. (2009). *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- STİA:** Caferoğlu, A. (1994). *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SYA:** Demir, İ. (2012). *Sarıgöl ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- TD:** Yıldırım, F. (2008). "Teber Dili". *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler* içinde (s. 52-74). E. G. Naskali, E. Şahin (ed.). İstanbul: Picus.
- THA:** Kuyumcu, O. (2006). *Türkçenin Hemşin Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- TİYA:** Demir, N. (2006). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi.
- TKYA:** Akçam, M. (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- UA:** Gülbahar, B. (2010). *Uluborlu Ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- UİA:** Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- VGHA:** Gökçür, E. (2012). *Van Gölü Havzası Ağızları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- YYA:** Acer, F. (2003). *Yerköy ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ZBKA:** Eren, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Diğer Kısaltmalar

aa.: aynı anlam

ADDL: *Azərbaycan Dilininin Dialektoloji Lüğəti* (Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2007).

Alt.: Altay Türkçesi

ATBS: *Azərbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük* (Akdoğan, 1999).

Az.: Azerbaycan Türkçesi

Çağ.: Çağatay Türkçesi

DLTD: *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* (Atalay, 1986).

ET: Eski Türkçe

ETG: *Eski Türkçenin Grameri* (Gabain, 1988).

ETY: *Eski Türk Yazıtları* (Orkun, 1994).

EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Caferoğlu, 1993).

Hak.: Hakas Türkçesi

KBİ: *Kutagu Bilig III İndeks* (Arat, 1979).

Krgz.: Kırgız Türkçesi

KrgzS: *Kırgız Sözlüğü* (Yudahin, 1988).

- KTS:** *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Toparlı vd., 2007).
- LÇ:** *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî* (Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî, 1298).
- OT:** Orta Türkçe.
- OTG:** *Orhon Türkçesi Grameri* (Tekin, 2003).
- Özb.: Özbek Türkçesi
- TAS:** *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000).
- TS-VII:** *Tarama Sözlüğü VII Ekler* (TDK, 1996).
- TTA:** Türkiye Türkçesi Ağzıları
- TTT:** Tarihî Türkiye Türkçesi
- Tuv.:** Tuva Türkçesi
- YTS:** *Yeni Tarama Sözlüğü* (TDK, 1983).
- YUTS:** *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Necip, 1995).
- YUyg.:** Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir.
- Aksoy, Ö. A. (1945). *Gaziantep Ağzı I (Gramer)*. İstanbul: İbrahim Horoz.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies.
- _____ (2014a). *Mişer Tatar Türkçesi*, İstanbul: Kesit.
- _____ (2014b). "Signs of The Old Turkic Language in Tatar Dialects: Suffix-Dachy Functioning". *Jurnal Tatarica / Vıpusk, 2*, 37-48.
- Arat, R. R. (1979). *Kutagu Bilig III İndeks*. K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce (haz.). İstanbul: TKAE.
- Arıkoğlu, E. (1996). *Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2007). "Tuva Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (s. 1149-1228). A. B. Ercilasun (ed.). Ankara: Akçağ.
- Atalay, B. (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- _____ (1986). *Divanü Luğat-it-Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Banguoğlu, T. (1988). "Türkçede Benzerlik Sıfatları". *TDAY-Belleten 1957*, 13-27.
- _____ (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bilgen, İ. (1989). *Dîvānu Luğāti 't Turk'ye Sözü Yapımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mit-telasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun.
- Ceritoğlu, M. (1998). *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- _____ (2007). "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler". U. Özalan (çev.). *Dil Araştırmaları*, 1, 185-196.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çağatay, S. (1967). "Pekiştirilen Fiiller". *TDAY-Belleten 1966*, 39-50.
- Çeneli, İ. (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çotuksöken, Y. (2011). *Türkiye Türkçesinin Ekleri*. İstanbul: Papatya.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. A. U. Elöve (çev.). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Eckmann, J. (2009). **Çağatayca El Kitabı**. Günay Karağaç (çev.). İstanbul: Kesit.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi.
- _____ (1996). "+sı-/ +si- (+su-/ +sü-) İsimden Fiil Yapma Eki ile -sı- / -si- (-su- -sü-) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında". *TKAE, XXXII / 1-2 (Zeynep Korkmaz'a Armağan)*, 47-62.
- Ercilasun, A. B. (2007). "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi". *Dil Araştırmaları*, 1, 9-20.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1981). "Türk Dilinin Étymologique Sözlüğüne Katkılar". *TDAY-Belleten 1978-1979*, 1-15.
- _____ (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergin, M. (1990). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara: Bayrak.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. M. Akalın (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. M. Özşahin (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N) - II (O-Z)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G., Gülsevin, S. (1993). *(Kamus-ı Türkiye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*. Malatya.
- _____ (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner Dilek F. (2004). "Altay Türkçesindeki {-GIIA-} Eki Hakkında". *V. UTDK içinde (s. 787-791)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- _____ (2007). "Altay Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri içinde (s. 1009-1084)*. A. B. Ercilasun (ed.). Ankara: Akçağ.
- Güngördü, E. (1998). *Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2002). "İsimden Fiil Türeten +cı-/ +çi- Eki ve Gelişmiş Şekilleri". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, XXII, 3*, 171-182.
- _____ (2009). "-ça- Eki ve Genişlemiş Şekilleri". *Leyla Karahan Armağanı içinde (s. 579-598)*. Ankara: Akçağ.
- Güzel, F. (2015). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Hanser, O. (2003). *Türkmençe El Kitabı*. Z. Kargı Ölmez (çev.). İstanbul: Mehmet Ölmez.
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaçalın, M. S., Bilgin A. A. (1997).”+lağu / +legü Eki Üzerine”. *Türkiyat Mecmuası*, XX, 69-84.
- _____ (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi.
- Kara, M. (2001). *Türkmençe*. Ankara: Akçağ.
- Kara, M. (2005). *Hakas Türkçesinde İsim*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kartallıoğlu, Y., Yıldırım, H. (2007).”Azerbaycan Türkçesi”. *Türk Lehçeleri Grameri içinde* (s. 171-230). A. B. Ercilasun (ed.). Ankara: Akçağ.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Kaymaz, Z. (2000).”Türkiye Türkçesi ve Ağzlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği”. *TDAY-Belleten 1997*, 251-341.
- Kocasavaş, Y. (1998).”+sa- / +se- İsimden Fiil Yapma Eki ile -sa- / -se- Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri”. *TDED*, XXVIII, 419-434.
- Koraş, H. (1998). *Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Er-ciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mansuroğlu, M. (1956).”Türkçede -taçı Ekinin Fonksiyonları”. *TDED*, 7, 1-2, 105-108.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İ. Kurban (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Näsîmi adına Dilçilik İnstitutu (2007). *Azərbaycan Dilininin Dialektoloji Lüğəti*. Bakı: Şərğ-Gərb.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özel, S. (1977). *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, F. (2004).”-mak, -mek Eki İle Yapılan Kalıcı İsimler”. *V. UTDK içinde* (s. 2277-2282). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- _____ (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türksichen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- _____ (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexika Societatis Fenno-Ugricae XVII/ 1.
- Ross, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. E. Gürsoy-Naskali (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Serebrennikov, B. A., Gadjieva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sırkaşeva, L. T., Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Ş. H. Akalın ve Ç. Turgunbayev (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Söyegow, M., Borjakov, A., Sarıhanov, M., Hocayev, B., Ārnazarov, S. (1999). *Türkmen Dilininin Grammatikası-Morfologiya*. Aşgabat: Ruh.

- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H 1298). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihran.
- Türk Dil Kurumu (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. C. Dilçin (haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1996). *Tarama Sözlüğü VII Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tabaklar, Ö. (1994). *Türkmencenin Morfolojisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Ş. (1992).”Eski Türkçe”. *Türk Dünyası El Kitabı II içinde* (s. 69-119), Ankara: TKAE.
- Tekin, T. (2003a). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Simurg.
- _____ (2003b).”Zetacism and Sigmatizm in Proto-Turkic”. *Makaleler I - Altayistik içinde* (s. 1-37). Ankara: Grafiker.
- _____ (2004).”Notes on Old Turkic Word Formation”. *Makaleler II - Tarihi Türk Yazı Dilleri içinde* (s. 414-447). Ankara: Öncü.
- Tietze, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygur, C. V. (1994). *Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde İsim*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter.
- Uzun, N. E., Uzun, L. S., Aksan, Y. K., Aksan, M. (1992). *Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri-Bir Döküm Denemesi*. Ankara: Şirin.
- Yedekçioğlu, K. (1992). *Kayseri Ağzı II-Sözcükler*. Kayseri: Beğendik.
- Yıldırım, F. (2008).”Teber Dili”. *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler içinde* (s. 52-74). E. G. Naskali ve E. Şahin (ed.). İstanbul: Picus.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü I-II*. A. Taymas (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Abstract

Turkey Turkish Dialects (TTA), is filled with many problems in the data shed light on the history of Turkish language. It is seen that many words and constructions in contemporary dialects are contained in TTA, with many words and construction suffixes in historical dialects, or similar forms in TTA.

96 books, 1 dissertation thesis, 18 doctoral dissertations, 178 master's theses, 53 articles and papers have been examined by us, and the dictionaries which have been examined in order to contribute to the Dictionary about 40,000 words from the dictionary and form information sections of the mouth works are marked. Since the main purpose is to collect the derived words that are not in the written language, to determine the appendices that are not in the written language and to determine the different functions of these inserts, the words which are found in the written language and the same or various sound events in the mouths are excluded from the scope of the examination.

In order to understand the structure of the words that were thought to be derived, etymological sources were examined, the works on foreign elements in Turkish, and dictionaries about historical and contemporary dialects were applied. The words which emerged with various sound events of the same word, the words merged with the original form, and the words that have been found to be completely foreign to the structure of any words can not be found. The remaining approximately 25,000 words derived based on the basis of the vocabulary adds construction seen in Turkey Turkish dialects were studied in detail.

In this study, after giving general information about the presence of derivational suffixes in TTA and the degree of activity of these suffixes, we will focus on 50 derivational suffixes which are not in written language, and will be given to some of the words derived from these suffixes. Of course, it can be argued whether a part of the elements here is a derivational suffixes, different opinions about the structure of some suffixes and words can be suggested. One of the aims of this study is to discuss the existence of the derivational suffixes in TTA.

It was determined that 10456 derived from nouns with name-making suffixes in TTA, derived from verbs with naming additions 7640, derived from noun with verbal suffixes 4440, derived from verb with suffixes 2417, in 24953 derived from non-written language. This number, which shows the derived words not found in the written language in the works that we can only examine, clearly demonstrates the great treasure of TTA.

Most of the words in this study are permanent words. Non-persistent words have not been evaluated except for the words that are listed in order to de-

monstrate the variants and different functions of the permanent non-deriving constructs. + gil, + eli, + o etc. inserts are commonly used in TTA. The material attached to such attachments is used to show different shapes and different functions, and not to the whole of the material that is attached to the tables showing the activity ratio of the suffixes.

In TTA, Approximately 140 suffixes have been determined that are not founded in Turkey Turkish written language. Although some construction suffixes which have derived various words in historical dialects have been forgotten in the written language, they maintain their presence in TTA. The fact that some of the construction suffixes in historical dialects are preserved in TTA is a great gain for Turkish language research. The words with these suffixes in TTA will contribute to the solution of some problems in the history of Turkish language. Some inserts, which are not seen in written language, have similar functions in contemporary dialects. It is noteworthy that some attachments in TTA are seen in distant dialects such as Hakas and Altay Turkish. Only a large part of the inserts seen in TTA are combined inserts with inserts that have emerged as a result of affinity. A detailed study may reveal that some of these suffixes are also found in historical and contemporary dialects.

TTA has a rich construction attachment and has the power of derivation. Some of these construction suffixes, which are not in written language, are also seen in historical and contemporary dialects and some of them are only in TTA. Only a significant part of the suffixes seen in TTA are the inserts that are combined with the appendages resulting from affinity. It is noteworthy that most of the inserts that are not in the written language are the names that make up the name.

TTA, forgotten in the written language of the historical and contemporary dialects used in the presence of attachments and the fact that many of these words derived from the derivation of the Turkish language is a great gain for research. The words with these suffixes will contribute to the solution of some problems in the history of Turkish language. At the same time, the addition of these attachments, which are not written in the written language, adding the appropriate words from these words to the written language will add strength to the power of Turkish.

Key words: dialects of Turkish in Turkey, word formation, derivational suffixes.